Türkiye'nin Avrupalılaşması

Naciye Yıldız[*]

Özet: *Türkiye-Avrupa Birliği ilişkileri elli yıllık bir geçmişe sahiptir. Fakat Türkiye ancak 1999 yılında tam üyelik statüsü elde edebilmiştir. 3 Ekim 2005 tarihinde iki partner arasında tam üyelik müzakereleri başlamıştır. Genel olarak Avrupalılaşma Avrupa Birliği'ne uyum demektir. Avrupalılaşma ile ilgili farklı teorik yaklaşımlar bulunmaktadır. Bunlar genel olarak iki grupta toplanabilir: Devletler arasılık ve ulus üstülük. Devletler arasılık yaklaşımında Avrupalılaşmanın aktörleri üye devletlerdir. Ulus üstü yaklaşım Avrupa Birliği'nin üye devletler üzerindeki etkilerini incelemektedir. Bu çalışma Türkiye'nin Avrupalılaşma sürecinde geçirdiği değişimleri anlamaya çalışmaktadır. Makale Avrupa Birliği'nin Türkiye'nin siyasal, toplumsal ve kurumsal yapısı üzerindeki etkilerini ve Türkiye'nin AB'ye uyumunu tartışmaktadır.*

Anahtar Sözcükler: *Avrupalılaşma, devletler arasılık, ulus üstülük.*

Europeanization of Turkey

Abstract: *Turkey - European Union relations date back to 50 years ago. Nevertheless, Turkey could gain potential candidate status as late as 1999. On 3 October 2005, the parties launched negotiations for full membership. In general sense, europeanization refers to adaptation to European Union. There are different theoretical approaches to europeanisation, which can be summed up in two categories: State interrelations and supranationalism. The interstate relations approach argues that states are actors, while supranationalist approach investigates the effects of the European Union on its member states. This study attempts to comprehend the changes that Turkey experiences during the europeanisation process. The article discusses the impact of the European Union on the political, social and institutional structures of Turkey and Turkey's adaptation to the European Union.*

Key Words*: Europeanization, interstate relations approach, supranationalist approach.*

GİRİŞ

Kopenhag siyasi kriterlerini uygulama sorunları olmakla beraber yerine getirmesi Türkiye'ye üyelik müzakerelerine başlama olanağı vermiş ve Ekim 2005 tarihinden bu yana Avrupa Birliği (AB) ile tam üyelik görüşmeleri devam etmektedir. Türkiye ile AB arasında tam üyelik müzakerelerinin başlamasıyla, içinde bulunulan dönemin esas olarak Türkiye'nin AB'ye uyum sağlama süreci olarak biçimlendiği söylenebilir. Bu süreçle birlikte Türkiye'nin ulusal yasalarının, kurumlarının AB ile olan benzerlikleri ve farklılıkları taranmakta, uyumlu hale getirilmeleri için reform programları uygulanmaktadır. Türkiye'de giderek artan sayıda yasa AB ile uyumu sağlamak amacıyla çıkarılmakta, yeni kurumlar

[*] Yrd. Doç. Dr., Dicle Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü Öğt. Üyesi.

oluşturulmakta, var olanlar ise dönüştürülmektedir. Türkiye AB yönünden gelen bir değişim ve dönüşüm etkisinin içinde bulunmaktadır.

Türkiye'de AB ile bütünleşme sürecinin başlaması ile birlikte yurttaşların bütün yaşam alanlarında önemli dönüşümler yaşanmaktadır. AB mevzuatının ulusal hukuka aktarılması bağlamında ceza hukukundan medeni hukuka, tüketici haklarından hayvan haklarına kadar toplumun her yönüne dokunan önemli değişimler gerçekleşmektedir. Kuşkusuz bu yeniden biçimlenme dönemi bütün toplumsal değişim dönemlerinde olduğu gibi ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel alanlarda önemli çatışma ve tartışmalarla beraber ilerlemektedir. AB ile bütünleşme sürecinde yaşanan bu toplumsal çatışmalar sürecin ulusal ve uluslararası alanda güç ve paylaşım mücadelelerine bağlı olduğuna işaret etmektedir. Türkiye'nin AB ile bütünleşme süreci tek yönlü, pürüzsüz, pasif ve Türkiye toplumunun edilgen olarak yer aldığı bir süreç olarak yürümemektedir. Bu canlı ve dinamik süreç bütünleşmenin kazananları ve kaybedenleri tarafından biçimlendirilmektedir. Bu çerçeveden bakıldığında bütünleşme sürecinin hangi aktörler tarafından biçimlendirildiği ve yürütüldüğü, hangi değişimlerin kabul gördüğü, hangilerinin reddedildiği, hangi toplumsal kesimlerin, kurumların güçlendiği, hangilerinin zayıfladığı, kamusal politikaların nasıl ve hangi yollarla değiştirildiği önemli sorular olarak ortaya çıkmaktadır. Bu makale Türkiye'nin AB ile yürütmekte olduğu bütünleşme sürecinin tüm toplumsal kesimleri, yapıları ve kurumları aynı yön ve ağrılıkta etkilemediği düşüncesinden hareketle bu sürecin kazananları ve kaybedenleri üzerine bir tartışma yürütmeyi amaçlamaktadır. Makalede bu eşitsiz dağılımdan hareketle Türkiye ile AB arasındaki tam üyeliğe ilişkin müzakere sürecinin hangi toplumsal aktörler tarafından biçimlendirildiği ve yönlendirildiği sorusuna yanıt aranmaktadır. Buna bağlı olarak Türkiye'nin AB ile bütünleşme sürecinde hangi toplumsal kesimlerin önemsizleştiği, hangilerinin ağrılık kazandığı, müzakerelerde Türkiye'yi temsil eden yürütme ve diğer bürokratik yapılanmaların süreçten nasıl etkilendikleri incelenmeye çalışılmaktadır. Makale bu sorulara bulunacak yanıtlar çerçevesinde Türkiye'nin AB'ye üyelik sürecinin hangi yönde, hangi aktörlerle ve hangi politik alanlarda derinleştiğini tartışmayı amaçlamaktadır.

Makale bu sorulara yanıt ararken bütünleşme (*Integration*) ve Avrupalılaşma (*Europaisierung)* kavramları etrafında tartışılan kuramsal yaklaşımlardan yararlanmayı amaçlamaktadır. Avrupalılaşma tartışmalarında egemen olan adaylık aşamasını tamamlamış, AB ile bütünleşmiş üye ülkeleri kapsayan bakış açısı yerine daha müzakere ve hazırlık aşamasında başlayan uyum ve bütünleşmeyi kapsayan bir Avrupalılaşma sürecinden hareket etmektedir. Makalede önce bütünleşme kuramları ve bütünleşmenin eksenleri üzerinde durulmaktadır. İzleyen bölümlerde Türkiye'nin AB ile bütünleşmesi bu kuramsal çerçeve içinde tartışılmaya çalışılmaktadır. Makale konusunu yazılı kaynakları, yasaları, AB'nin

kurucu anlaşmalarını, Türkiye'nin ulusal programlarını, sendikalar gibi değişik toplumsal kesimlerin görüşlerini, değerlendirmelerini kullanarak tartışmaktadır.

BÜTÜNLEŞMEYE İLİŞKİN KURAMSAL YAKLAŞIMLAR

AB'nin bütünleşmesine yönelik bilimsel araştırmaların geçmişi Avrupa isminin tarih sahnesine çıkmasından başlayarak, İkinci Dünya Savaşı sonrası kurulan topluluklardan bugüne kadar devam eden oldukça uzun bir dönemi kapsamaktadır. Kuruluş aşaması ve ekonomik bütünleşme olarak görülebilecek ortak pazarın oluşturulması dönemlerinde ilgi ağırlıkla üye ulus devletlerin bütünleşme süreci üzerindeki etkilerine yönelikken; siyasi bütünleşme, ekonomik ve parasal birliğe geçişle birlikte dikkatler bağımsız bir değişken olarak AB'nin üye ulus devletler üzerindeki etkisine yönelmiştir. Bu çerçevede üye ulus devletler ile ulus üstü örgütlenen AB arasındaki ilişkilere odaklanan bütünleşme çalışmalarında iki farklı kuramsal yaklaşım ayırt edilebilir.[1] Bunlardan ilki bütünleşme sürecinde üye ulus devletleri hareket noktası olarak alan ve onları uyum sürecini belirleyen aktör olarak gören devletler veya hükümetlerarasılık (*intergouvernementalismus*) yaklaşımıdır. Bütünleşme sürecini açıklamaya çalışan ikinci kuramsal çizgi AB'yi ağırlık noktası olarak alıp, yukarıdan aşağıya doğru bir bütünleşme modeli geliştirmeye çalışan ulus üstücülük (*supranationalismus*) bakış açısıdır. Birinci bütünleşme kuramı uyum sürecinin yönü, çapı ve hızının belirlenmesinde esas aktör olarak ulus devletleri görmekte ve sürecin ulus devletler tarafından harekete geçirildiğini, biçimlendirildiğini ve denetlendiğini ileri

[1] AB'nin bütünleşme sürecini açıklamaya çalışan kuramsal yaklaşımlar yönetim, siyaset ve uluslararası ilişkiler disiplini içinde yer almakta ve bu bilimsel alanlar içindeki tartışmalara paralellik göstermektedirler. Çoğunlukla federalist, işlevselci veya yeni işlevselci (*neofunktional*), devletler arası (*intergouvernemental*) ve AB'nin kendine özgü bir siyasi sistem, yönetim biçimi olduğunu (*multi-level-governance*) ileri süren yaklaşımlar öne çıkmaktadır (Schwarz, 2004). Bütünleşme sürecinin nasıl sonuçlanacağı üzerine bir tartışma yürüten federalistler, anayasası, kurumları, organları, yetkileri ve yöneticileri olan siyasi bir özne olarak Birleşik Avrupa Devletleri düşüncesine sahiptirler (Bkz. Almanya eski Dışişleri Bakanı Joschka Fischer'in 12 Mayıs 2000 tarihinde Humboldt Üniversitesi'nde yaptığı konuşma, Fischer, 2000). AB'nin erken dönem bütünleşme süreci ağırlıkla işlevselci yaklaşımla açıklanmaya çalışılmaktadır. İşlevselcilik, belirli alan veya sektörlerde (örneğin demir, çelik, ulaşım gibi) işbirliği ile başlayan bütünleşmenin giderek diğer sahalara genişleyeceğini, ulus devletleri sınırlayacağını öngörmekte ve buna paralel olarak bölgesel bütünleşmeye karşı eleştirel yaklaşmaktadır (Schwarz, 2004). Diğer bir görüşe (Kohler-Koch vd., 2004: 54) göre ise işlevselcilik federalistlerin ileri sürdüğü halkların irade birliği, anayasal bütünleşme yerine belirlenmiş alanlarda işbirliği ve yetki devri öngördüğü için siyasi aktörler tarafından daha çekici görülmektedir. Yeni işlevselci yaklaşım bütünleşmenin hükümetler, partiler gibi kurumlar ile bunları yöneten aktörler arasındaki işbirliğine ve ortak çalışmaya bağlı olduğunu ileri sürerek, bu işbirliğini sağlamak amacıyla oluşturulan ulus üstü kurumlara önem vermektedir. Yeni işlevselcilere göre bu kurumlar yerleşik uluslararası kurumlardan farklı olarak ulus üstü bütünleşmenin ilk nüvelerini oluşturacak, teknik ve sektörel düzeyde başlayan bütünleşme zamanla siyasi alanlara genişleyecek ve bu alanları bütünleşme sürecini içine katacaktır (Schwarz, 2004). Bu kuramsal yaklaşım esas olarak ulus üstü (*supranational)* bütünleşme yaklaşımı içine yerleştirilmektedir (Rittberger ve Schimmelfennig, 2005: 22). AB'nin ulus üstü, ulusal, bölgesel ve yerel düzeyde devlet, sivil toplum ve ulus üstü aktörlerin yer aldığı bir yönetim biçimi ve karar alma mekanizmasına sahip olduğunu ileri süren yönetişim (*multi-level-governance*) yaklaşımı da diğer bütünleşme kuramını oluşturmaktadır. Bu çalışmada, bir makalenin sınırlılıkları içinde konuyu tartışmaya daha elverişli olduğu düşünülen ulus üstü ve devletler arasılık yaklaşımları üzerinde durulması tercih edilmiştir.

sürmektedir. Devletler arasılık olarak kavranabilecek bu kuramsal çizgiye alternatif kuramsal yaklaşımlar ise ulus devletler tarafından bir kez hareket geçirilen bütünleşme sürecinden ve bu süreçte oluşan AB kurumlarından sonra kendi içsel dinamiği ve işlevselliği ile ilerleyen ulus üstü bir bütünleşme sürecinin varlığını ileri sürmektedir (Rittberger ve Schimmelfennig, 2005: 22).

Devletler Arası Bütünleşme Yaklaşımı

AB bütünleşme sürecini devletler veya hükümetler arası yaklaşımla açıklamaya çalışan görüşe göre uluslararası arenada egemen politik aktörler ulus devletlerdir. Uluslararası alanda anarşik bir ortam mevcuttur ve buna bağlı olarak her ulus devlet kendi reel çıkarları ve öncelikleri doğrultusunda rasyonel hareket etmektedir. Devletler arasılık kuramının realist ve liberal olmak üzere iki farklı çizgisi bulunmaktadır. Realist yaklaşım devletleri önceden belirlenmiş, değişmez önceliklerini ve çıkarlarını gözeten, koruyan rasyonel aktörler olarak görürken, liberal akım devletlerin uluslararası anarşi ortamını kendi ilgi ve menfaatleri doğrultusunda yönlendirebileceklerini, sektörel ve toplumsal önceliklerine bağlı olarak bütünleşme yanlısı olabileceklerini ileri sürmektedir (Yalvaç, 2009: 28; Rittberger ve Schimmelfennig, 2005: 23). Devletler arasılık kuramına göre uluslararası arenada devletlerin bütünleşmeye yönelik ilgileri katılımcı aktörlerin müzakere güçlerinin ve üyesi olunacak kurumun nüfuzunun etkisi altındadır. Bu çerçeveden bakıldığında liberal yaklaşıma göre bütünleşme müzakereleri devletler arası bir nitelik göstermekte ve öncelikli olarak ülkelerin müzakere gücüne bağlı olarak biçimlenmektedir. Buna bağlı olarak müzakere sonuçları esas olarak aynı zamanda ülkelerin güçlerinin bir yansıması olarak ortaya çıkmaktadır. Ayrıca ülkelerin müzakere güçleri politik alanlara bağlı olarak farklılaşmaktadır. Örneğin, bölüşüm alanına ilişkin görüşmeler ulusal düzeydeki sınıfsal çıkarların temsili ile ilgili olduğu için ayrı bir önem taşımaktadır. Bu nedenle müzakerelerde bölüşüm problemi en önemli ve sorunlu alanlardan birini oluşturmaktadır. Böylece bütünleşmeden daha fazla kazanç elde edebilecek ülkeler daha çok bütünleşme yanlısı bir tutum sergilerken, bütünleşme için daha yüksek fatura ödemek zorunda kalacak ülkeler daha çekingen davranmakta ve koşullar öne sürmektedir (Rittberger ve Schimmelfennig, 2005, 29). Rasyonalistler için özerklik, sonuçtan olumlu etkilenme ve kazançlı çıkma müzakerelerin ağırlık merkezini oluşturmaktadır. Buna bağlı olarak AB ile bütünleşmede etki ve denetim kaybı esas öncelik olarak gözetilmektedir. Olası bir yetki devri ancak herhangi bir ulusal kazanç gerçekleştiğinde kabul edilmektedir. Bu yaklaşıma göre; küçük ve güçsüz devletlerden büyük devletler üstünde etkili olabilme beklentisi ile daha fazla bütünleşme yanlısı bir tavır izlemeleri beklenebilir. Bununla birlikte devletler toplumsal çıkar grupları karşısında hareket alanı kazandıkları için de özerklik kaybını veya yetki devrini göze alabilmektedirler (Rittberger ve Schimmelfennig, 2005, 29). Bu bakış açısıyla AB üyesi ulus dev-

letler bütünleşme sürecini bugüne kadar kendi çıkarları doğrultusunda harekete geçirmiş ve biçimlendirmiş, ekonomik, askeri, siyasi ve toplumsal çıkarlarını gözeterek yön vermişlerdir (Rittberger ve Schimmelfennig, 2005: 23). Bu çerçeveden bakıldığında bütünleşmenin içeriğinin, yönünün ve kapsamının üye devletler tarafından belirlendiği ileri sürülmektedir. Bütünleşme sürecinde üye olmaya aday ulus devletlerin müzakere güçleri belirleyici bir etken olarak görülmektedir. Nitekim İngiltere'nin üyelik sürecinde Ortak Tarım Politikası alanında yaşanan gerilimler üye ulus devletlerin müzakere gücünün önemli bir faktör olduğunu göstermektedir (Ekeman,1999: 40; Karluk, 2007: 50). Benzer biçimde müzakere gücü kuvvetli olmayan Orta ve Doğu Avrupa Ülkelerinin bütünleşme sürecinin bu ülkelerin ekonomik kalkınmasından çok, esas itibariyle küresel düzeyde ekonomik bakımdan gelişmiş ve rekabetçi bir AB oluşturmaya hizmet ettiği ileri sürülmektedir (Bohle, 2000: 305).

Bütünleşme sürecini devletler arası ilişkiler temelinde yorumlamaya çalışan yaklaşıma göre AB müktesebatının (*acquis communautaire*) üstlenilmesi ile birlikte ulusal yasama süreçlerinde benzer bazı değişimler gözlenmektedir. Bu değişimlerden birisi AB ile bütünleşme sürecinin ulus devletlerin yürütme gücünü ve bunu temsil eden hükümetlerini (*executive*) diğer ulusal aktörler karşısında güçlendirmesidir. Ulus devletlerin AB ile bütünleşme süreci ulusal yürütmeyi güçlendirirken yasama organı olan ulusal parlamentonun ve siyasi sürecin diğer aktörleri olan siyasi partiler ile kamuoyunun geri çekilmesine ve müzakere süreci üzerindeki etkisinin sınırlanmasına yol açmaktadır. Bu değişim bir bakıma ulusal parlamenter demokratik sistemlerin zayıflaması (Goetz, 2006) ve buna bağlı olarak AB düzeyinde demokratik olmayan bir bürokratik yönetimin gelişmesi ve merkezileşmesi (Brüksel Bürokrasisi) olarak yorumlanabilir. Gerçekten de AB bütünleşme süreci ile ilişkili olarak sürekli büyüyen, karar verme tekeline sahip olan Brüksel Bürokrasisi'ne, AB'nin yurttaşlardan uzak, onların müdahalesine kapalı karar alma mekanizmalarına ve ulusal parlamentoların sadece Brüksel kararlarının uygulayıcıları konumuna indirgendiklerine yönelik eleştirilere sıkça rastlanmaktadır (Habermas, 2008: 90, 91). Fakat bu görüşe eleştirel yaklaşan çalışmaların varlığını da belirtmek gerekir. Bazı araştırmacılar (Moravcsik ve Töller, 2007) Brüksel'in üye ulus devletleri "yönetmediği", üye ülkelerde çıkarılan yasaların iddia edildiği gibi ağırlıkla AB tarafından dikte ettirilmediği, böyle bir eğilim olması halinde bile bunun bütün siyasi alanlar için değil tarım ve çevre gibi bazı politik sahalarda geçerli olduğunu ileri sürmektedirler. Buna karşın AB'nin bu bağlamda bir demokratikleşme sorunu saptadığı kendisi tarafından dile getirilmektedir. AB'nin yeni kurucu yasası olarak gösterilen ve 2009 Aralık aynıdan itibaren yürürlüğe giren Lizbon Sözleşmesi'nde bu demokrasi sorunun aşılabilmesi için AB düzeyinde Avrupa yurttaşlarının doğrudan temsil edildiği Avrupa Parlamentosu'nun AB Komisyonu karşısında güçlendirileceğine, AB Konseyi ile beraber yasama faaliyeti yürüteceğine, AB

halklarının ve ulusal parlamentoların yasama sürecindeki katılımlarının artırılacağına yer verilmektedir (Reformvertrag von Lissabon, Md., 10, 11 ve 12). Böylece, AB'ye ilişkin tartışmalarda altı çizilen "demokrasi açığı" sorunu, AB düzeyinde yurttaşların katılımının doğrudan sağlandığı organ olan AB Parlamentosu ile ulusal düzeyde temsil edildikleri organ olan ulusal parlamentoların güçlendirilmesi yoluyla giderilmeye çalışılmaktadır.

Yürütmeyi güçlendirirken meclisi ve diğer toplumsal tarafları geri plana iten bu işleyiş AB ile bütünleşme sürecinin öncelikle ve ağırlıkla ekonomik politika alanında başlaması ve derinleşmesi ile ilişkilidir. Daha açık bir ifadeyle AB ile bütünleşme her şeyden önce esas olarak ekonomik bütünleşme, sermayenin bütünleşmesidir. AB ile ekonomik bütünleşme, hem AB, hem de üye olacak ulus devletler tarafından kendi yatırımcılarına yeni tüketim ve üretim pazarları oluşturacağı, piyasaları işlevsel hale getireceği ve ekonomik büyüme sağlayacağı beklentisi ile diğer politik alanlara karşı öncelikle tercih edilmektedir. Bu beklentiye bağlı olarak ortak iç pazarın gerçekleşmesine ve ekonomik bütünleşmeye ilişkin yasal düzenlemelerin ulus üstü düzeye çekilmesi, yani yetki devri üye ulus devletler tarafından daha kolay kabul görmektedir. Böylece ulusal düzeyde hukuksal düzenlemeden kaçma, AB düzeyinde ise ulusal düzeyde oluşan bu boşluğu doldurma yönünde gelişen yeniden düzenleme eğilimi gözlemlenmektedir (Kohler - Koch vd., 2004: 152, 155, 156). AB düzeyinde ekonomik düzenlemeye olan bu talep öngörülebileceği gibi ulusal parlamentonun ve düzenlemeden etkilenen zayıf toplumsal kesimlerin etkili olamadığı müzakere süreçlerinde gerçekleşmektedir. Başka bir ifade ile müzakere sürecinin içeriğini, yönünü ve hızını güçlü ekonomik, siyasi ve toplumsal aktörlerin çıkarları ile hükümetlerin makro ekonomik politikaları ve öncelikleri belirlemektedir. Nitekim AB düzeyinde sermaye gruplarının temsilcilerinin örgütleri (*Europea Round Table of Industrialist*) kendi hükümetleri, AB kurumlarının yöneticileri ve küresel finans kuruluşları ile doğrudan iletişimde bulunarak AB düzeyinde yapılacak düzenlemeleri kendi çıkarları doğrultusunda biçimlendirmektedirler (Van Apeldoorn, 2000:198, 199). Türkiye'nin tam üyelik sürecinde de Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği (TÜSİAD), Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu (TİSK), Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) gibi ekonomik ve siyasi güce sahip sermaye grupları AB ve yürütme ile birlikte müzakerelerin öncelikli başlıklarını, hızını ve uygulanmasını belirleyecek etkiye sahip birer aktör konumunda bulunmaktadırlar.[2] AB sermaye gruplarının bu bütünleşmesini Avrupa Komisyonu'nun Genişlemeden Sorumlu Komiseri'ni ticaret komiseri yaparak

[2] TÜSİAD, Türkiye'nin AB kurumları ile ilişkileri en gelişmiş aktörlerinden biri olarak AB-Brüksel Temsilciliği'ni 1996 yılında AB'nin merkezi Brüksel'de açmıştır. TÜSİAD AB-Brüksel Temsilciliği Türk özel sektörünü AB, TİSK ve TÜSİAD'ı Avrupa İş Dünyası Konfederasyonu (BUSINESSEUROPE) nezdinde, "iş dünyası ve Türkiye'yi" ise "AB karar süreçlerinde önemli katkıları olan birçok düşünce kuruluşunda" temsil etmektedir (tusiad.gov.tr, 2011). Burada sermaye kesiminin çıkarlarını temsil eden bir kurumun kendini Türkiye'nin temsilcisi olarak görmesi dikkat çekicidir.

desteklemekte ve kolaylaştırmaktadır. Nitekim Avrupa Komisyonu'nun genişlemeden sorumlu eski komiseri Olli Rehn şimdi ticaret ve para komiseridir, genişlemeden sorumlu daha önceki komiseri Gunter Verheugen ise TOBB'a danışmanlık yapmaktadır (tobb.gov.tr, 2010). Bu çerçevede bakıldığında AB ile bütünleşme esas olarak toplumsal sınıfların ve tabakaların, ilgi ve çıkarların, güç ve yetkinin yeniden bölüşüldüğü bir sürece işaret etmektedir.

Devletler arası bütünleşme kuramına göre AB ile bütünleşme sürecinde üye ulus devletlerin yaşadığı egemenlik devri aynı zamanda müzakere sürecinin öznesi olan yürütmeye ülke içi toplumsal güçlerin müdahalesine kapalı bir hareket alanı yaratmaktadır. Ulusal yürütme egemenlik devri ile ulusal toplumsal aktörleri süreç dışı bırakarak hem siyasi sorumluluğunu hafifletmektedir, hem de AB kanalıyla uyguladığı politikalara meşruiyet yaratmaktadır (Rittberger ve Schimmelfennig, 2005: 30). Böylece AB'nin izlediği neoliberal ekonomik politikalar ulusal hükümetler tarafından tercih edilmekte, AB dolayımı ile meşrulaştırılarak bu politikalardan negatif olarak etkilenen sendikalar, emekliler, kadınlar, çocuklar gibi güçsüz toplumsal kesimlerin dışlandığı süreçlerde uygulanmaktadır. Nitekim eski Doğu Bloğu ülkelerinde bütünleşme sürecinde aile içi şiddetin, gelir farklılıklarının ve yoksulluğun arttığı (Gill, 2000: 36), bu değişme bağlı olarak kadın ticaretinin yaygınlaştığı bilinmektedir. İronik biçimde kadın istihdamını artırmaya, sosyal dışlanmayla mücadele etmeye yönelik politikaların üyelik kriteri olarak yerine getirilmesi istendiği dönemlerde kadın ticaretinin, dışlanmaların, yoksulluğun ve kadına yönelik şiddetin arttığı gözlenmektedir. Bu değişimler neoliberalizmin yarattığı ekonomik ve sosyal eşitsizliklerin AB bütünleşme süreci içinde Avrupalılaşma (*Europaeisierung*) olarak tanımlandığına ve meşrulaştırıldığına işaret etmektedir (Demiroviç, 2004: 499). Böylece neoliberal ekonomik politikalara AB'ne üyelik yoluyla meşruiyet yaratılmaktadır.

Özetle devletler arasılık yaklaşımı ile bütünleşme sürecini açıklamaya çalışan yaklaşımlarda ulus devletler ve yürütme organı AB ile bütünleşme sürecinin etkili aktörleri olarak görülmektedir. Bu çerçevede AB'nin bütünleşmesi üye ulus devletlerin yürütmelerinin öncelikleri, çıkarları ve güçleri tarafından belirlenmektedir. Buna bağlı olarak üye ülkelerin yürütmelerinin politikalarına uyumlu bütünleşme başlıkları daha kolay gerçekleşmekte ve yetki devri daha az sorun haline gelmektedir. Bu bütünleşme alanları ülke içinde yürütmeye yakın ve güçlü toplumsal aktörlerin etkisi altında belirlenmekte ve ilerlemektedir (Rittberger ve Schimmelfennig, 2005: 30). Devletler arasılık yaklaşımı öncelikle aşağıdan yukarı doğru hareket eden bir bütünleşme sürecine işaret etmektedir. Bu bağlamda devletler arasılık modelinde ulusal aktörlerin AB ile bütünleşme süreci kanalıyla ülke içi güç ve bölüşüm ilişkilerini kendi politik öncelikleri doğrultusunda değiştirmeye çalıştıkları ve bütünleşme sürecini politik öncelikleri yönünde araçsallaştırdıkları ileri sürülebilir (Goetz, 2006).

Ulus Üstü Bütünleşme Yaklaşımı ve Avrupalılaşma

AB'nin doksanlı yılların başında ekonomi ile sınırlı kalmayarak siyasi bütünleşme düzeyine geçmesi ile beraber bütünleşme araştırmalarında AB'yi kendi başına siyasi bir özne olarak gören ulus üstü yaklaşımlar önem kazanmaya başlamıştır. Maastricht Anlaşması'nın 1992 yılında imzalanması ile beraber AB kendine özgü çok basamaklı ve çok düzeyli bir yönetim sistemi olarak kavranmaya başlanmakta ve bu çerçevede ulus üstü yönetim, yönetişim kavramları üzerinde tartışılmaya başlandığı görülmektedir (Schüttpelz, 2008: 24). Maastricht Anlaşması siyasi bir bütünleşmeye doğru gidişin ilk adımı olarak AB isminin kullanıldığı, AB yurttaşlığının tanımlandığı, neoliberal ekonomik ve parasal birliğin temellerinin atıldığı kurucu bir metin olarak yorumlanabilir. Bu anlaşma ile AB ekonomik alanda ortak para birimi ve para politikası uygulanmasına yönelik ulus üstü bir bütünleşme aşamasına geçmeye hazırlanırken beraberinde aksayan sosyal ve siyasi ayağı tamamlamak için politik bütünleşmeyi ve buna bağlı olarak yurttaşlık haklarını tanımlamaya başlamıştır.

Ulus üstü bütünleşme kuramları realist yaklaşımın uluslararası anarşik ortamda önceden belirlenmiş ulusal öncelik ve çıkarların belirleyiciliğinin değişmezliği yerine dönüştürücü bir bütünleşme sürecinden hareket etmektedir. Buna göre AB realist kuramın ileri sürdüğü gibi üye ulus devletler tarafından kendi reel çıkarları çerçevesinde harekete geçirilip, biçimlendirilmiş olabilir. Fakat bugün ulaştığı bütünleşme aşaması itibariyle artık kendi başına hareket eden bir politik yapı ve aktör niteliğine ulaşmıştır. Ulus üstücülük yaklaşımı içinde rasyonel ve yapılandırmacı (*konstruktivist*) olmak üzere iki farklı çizgi ayırt edilebilir. Rasyonel ulus üstücülük yaklaşımı temel argümanları bağlamında devletler arasılık kuramının görüşleri ile benzerlik göstermektedir. Buna göre uluslar arası kurumlar üyeleri olan devletlerin çıkarları ve öncelikleri ile örtüşen işlevler yerine getirmektedirler (Rittberger ve Schimmelfennig, 2005: 31, 33). Uluslararası kurumlara sosyolojik bakış açısı ile yaklaşılmasını ileri süren yapılandırmacı görüşe göre ise uluslararası kuruluşlar sadece kendilerine üye aktörlerin davranışları için sınırlar ve serbestiler koymazlar, aynı zamanda aktörlerin bilgilerini, kimliklerini ve çıkarlarını yeniden yapılandırır ve değiştirirler. Böyle bakıldığında önceden verili, değişmeyen ulusal öncelikler ve çıkarlar yerine bu çıkar ve önceliklerin içinde şekillendiği, değiştiği düşünsel yapılar, karşılıklı ilişkiler ve davranışlar hareket noktası olarak alınmaktadır (Rittberger ve Schimmelfennig, 2005: 32, 33). Ulus üstü yaklaşımlar çerçevesinde AB bütünleşmesine bakıldığında ulusal öncelikler ve çıkarlar yerine AB'nin üye devletler üzerindeki etkisine ilgi gösterildiği görülmektedir. Bu bağlamda ağırlıkla üzerinde durulan noktalardan birisini AB'nin yönetim biçimi oluşturmaktadır.

Bazı araştırmacılara (Kohler - Koch vd., 2004: 171- 176) göre AB'de oluşmakta olan yönetim biçimi ulus üstü, ulusal, bölgesel ve yerel olmak üzere çok

basamaklı, kamu, özel ve diğer sivil toplum kesimlerden değişik aktörlerin katılımına olanak verecek biçimde ulus üstü yönetişim (*governance*) kavramı çerçevesinde şekillenmektedir. Bu ulus üstü, çok basamaklı, ama birbirine bağlı, geçişkenliğe, etkileşime ve erişime açık, sivil toplumun katılımını sağladığı iddia edilen yönetişim biçimi değişik açılardan eleştiriye açıktır. Her şeyden önce ulus üstü, ulusal, bölgesel ve yerel düzeyde farklı aktörlerin katılımına açık bir yönetişim modelinin AB'nin bütün politik alanları için söz konusu olmadığı bilinmektedir. Savunma, güvenlik, sosyal güvenlik gibi politik alanlar henüz ulus devletlerin egemenlik sınırları içinde olduğu gibi, üye ülkelerin sivil aktörlerinin katılımının ve çok basamaklı, yatay biçimde bir yapılanmanın gerçekleşmediği siyasal bölümler olarak yönetilmektedir. Ayrıca birbiri ile bağlanmış, etkileşime açık, ulus üstü, ulusal, bölgesel ve yerel olmak üzere çok basamaktan oluşan ulus üstü yönetişim modeli ağırlıkla kurumsal ilişkileri ve işleyişleri merkeze koyarak bu eksen üzerinde hiyerarşik olmayan, taraf aktörlerin eşit etkiye sahip oldukları yatay bir yönetim anlayışından hareket etmektedir. Oysa hem ulus devlet, hem AB, hem de sivil toplum örgütleri içinde güç ve egemenlik ilişkilerinden soyutlanmış bir işleyiş ve örgütlenme olmadığı gibi, bu kurumsallaşma ve yapılanmaların ekonomik, siyasi, sosyal eşitsizlikler ve öncelikler çerçevesinde biçimlendiği bilinmektedir (Bieling ve Steinhilber, 2000: 12, 13). Diğer bir deyişle, kurumlar ve kurumsal işleyişler toplumdaki çıkar ve güç ilişkilerini yansıtmakta ve toplumsal mücadelelerin geçtiği zeminler olarak yapılanmaktadırlar. Ayrıca AB'den üye ulus devletlere doğru ilerleyen bu bütünleşme yaklaşımı bütünleşme sürecini AB tarafından belirlenen koşulları yerine getirme ve hukuksal mevzuatı üstlenme gibi teknik bir niteliğe indirgemekte ve buna bağlı olarak ulusal aktörleri pasif bir konumda görmektedir (Lindstrom ve Piroska, 2002: 424). Oysa AB ile bütünleşme sürecinde ulusal ekonomik, toplumsal ve siyasal aktörlerin tümünü, her zaman, her koşulda edilgen bir konumda görmek bütünleşmenin sosyal boyutunu dışarıda bırakma tehlikesi taşımaktadır.

Ulus üstü bütünleşme yaklaşımına göre uluslararası kurumlara sosyolojik bir bakış açısı ile yaklaşılmalıdır. Böyle bir yaklaşımla bakıldığında uluslararası kurumların ortak kimlikler, değerler ve normlar üzerine inşa edildiği ve bu kurumlarda yer alan öznelerin sadece kendi çıkar ve ilgilerinin olabildiğince artırılması ve korunması çerçevesinde rasyonel değil, ayı zamanda norm ve değerlere uygun olarak hareket edebileceği varsayılmaktadır. Böylece ulus üstü düzeyde oluşan bütünleşme yapıları üye aktörlerin bilgi, kimlik, problem algısı ve çözümüne ilişkin düşünce ve yaklaşımlarını değiştirme, dönüştürme yönünde etki edebilmektedir. Buna bağlı olarak uyum sürecinde ulusal aktörler bir tür sosyal öğrenme etkinliği içinde AB tarafından belirlenen koşulları yerine getirerek, kurumsal yapıları örnek alarak, düşünce ve inançlarını değiştirerek sürece katılmaktadırlar (Rittberger ve Schimmelfennig, 2005: 32, 34). AB'nin yeni ku-

rucu anayasası olan Lizbon Sözleşmesi'nin 2. Maddesinde (Reformvertrag von Lissabon, 2008: 34) sıralanan temel değerler üye ülkelerin davranış ve politikalarını belirleyecekleri bir çerçeve sunmaktadır. Ayrıca Avrupa Konseyinin uygulamaya çalıştığı "yaşam boyu öğrenme süreci olarak demokrasi eğitimi" bir öğrenme sürecine işaret etmektedir (Dürr, 2005: 18). Avrupa Konseyinin bu çalışmasıyla ekonomik bütünleşmenin sınırlarını aşan ortak değer, düşünce ve davranış biçimlerinin, buna bağlı olarak Avrupa kimliğinin oluşmasına katkıda bulunduğu gözlenmektedir. Bu bağlamda sosyal öğrenme çerçevesinden bakıldığında Avrupa kimliği ve bu kimlikle özdeşleşmenin bütünleşme sürecinin pürüzsüz yürümesi açısından önemli bir rol oynadığı ileri sürülebilir. AB ile özdeşleşme, onun değerlerine ve düşünsel yapılarına ilişkin bir yakınlık bütünleşme sürecini olumlu etkilemekte, uyumu kolaylaştırmakta ve meşruiyet sağlamaktadır. Fakat diğer taraftan bu uyum ve özdeşlemenin olmaması durumunda çelişkilerin ve çatışmaların açığa çıkacağı, yeni toplumsal ve siyasi dinamiklerin harekete geçeceği öngörülebilir (Rittberger ve Schimmelfennig, 2005: 39).

Ulus üstü yaklaşıma göre devletler arasılıktan farklı olarak yönetişim modelinde bütünleşme sürecine toplumsal aktörler dahil olmakta ve ulus üstü düzeyde örgütlenebilmektedir. AB bağlamında bu durum beklenmesi ve olması gereken bir dönüşüm olarak yorumlanabilir. Çünkü AB post-parlamenter bir sistem olarak demokratik karar alma ve kararların etkilediği tarafların katılımına açık ulus üstü müzakere süreçlerine gereksinim göstermektedir. Ancak bu şekilde ağırlıkla uzmanlar ve bürokratlar tarafından belirlenen ve üye ulus devletleri bağlayan AB kararları Avrupa halklarının katılımı sağlanarak meşrulaştırabilmektedir (Kohler-Koch vd., 2004: 223). AB düzeyinde bakıldığında daha önce de değinildiği gibi bütün toplumsal kesimler için söz konusu olmasa bile güçlü ve etkili ekonomik aktörlerin bizzat AB Komisyonu komiserleri ile yakın ilişki içinde kararları kendi çıkarları doğrultusunda etkiledikleri bilinmektedir. Sermaye kesimi kadar etkili ve güçlü olmamakla beraber çiftçiler, çevreciler, öğrenciler ve kadınlar gibi diğer grupların da ulus üstü düzeyde örgütlü oldukları görülmektedir. Bu toplumsal aktörler ulus devleti ve yürütmeyi aşarak doğrudan AB kurumları ile ilişkiye girebilmekte ve ulusal siyasi arenada etkili olabilmektedir (Rittberger ve Schimmelfennig, 2005: 38). Fakat böyle bir katılım kanalı açık olmakla beraber kararların biçimlenmesi ve sonuçlanması üzerinde ne kadar etkili oldukları tartışmaya açıktır. Nitekim önemli bir ulus üstü küreselleşme karşıtı hareket olan Attac'ın (*Association for the Taxation of financial Transactions fort the Aid of Citizens*) AB'nin anayasası olarak kabul gören Lizbon Sözleşmesi'nde "serbest rekabete dayanan açık bir pazar ekonomisi" modeli (Reformvertrag von Lissabon, Md. 120) tanımlanamayacağına, böyle bir ekonomik politika tercih edilecekse bunun Avrupa halklarına sorulması gerektiğine yönelik eleştirilerinin hiçbir etkisinin olmadığı yürürlüğe giren sözleşmede bu alanlarda hiçbir değişiklik yapılmamasından anlaşılmaktadır (Attac.de, 2007).

Özetle ulus üstü yaklaşıma göre bütünleşme sürecinin aktörleri sadece ulus devletler ve onun yürütme organı değil, aynı zamanda ulus üstü örgütlenen ve AB kurumları ile doğrudan ilişki kuran toplumsal aktörlerdir. Uluslararası kurumlar sadece ulus devletlerin önceden belirlenmiş, değişmez çıkarları doğrultusunda yürüyen müzakere süreçlerinde değil, aynı zamanda tarihsel ve toplumsal süreçlerde kimlik, norm ve değerler oluşturarak biçimlenebilirler. Bu niteliklerine bağlı olarak bütünleşme sürecine katılan aktörlerin kimlik, bilgi, anlayış ve düşünce yapılarında dönüşümler oluştururlar. AB kurumları kuruluş aşamasında ulus devletler tarafından biçimlendirilmiş ve yönlendirilmişlerdir. Fakat AB'nin ulaştığı bütünleşme aşamasında artık kendi içsel dinamiklerine dayanarak yayılmacı bir etki ile bütünleşmeye yön vermekte, kapsamını ve derinliğini belirlemektedirler. Örneğin; ortak para birimi ve ekonomik politika, Avrupa Merkez Bankası'nın izlediği para politikası beraberinde üye ülkelerin farklılık gösteren istihdam politikalarının, her ülkenin sınıf mücadelelerine bağlı olarak yapılanmış sosyal güvenlik sistemlerinin de bu politikalara uyumlu biçimde değişimlerini adeta zorlamaktadır. Ayrıca Avrupa yurttaşları arasında serbest dolaşım, yaşadıkları ülkede yerel seçimlere katılma, bölgesel bütünleşme ve eğitim yoluyla giderek oluşmaya başlayan bir Avrupalılık bilincinden de söz edilebilir. Bu yaklaşımla bakıldığında bütünleşme kuramlarının ilgisinin AB'nin ulus devletler üzerindeki etkisine yöneldiği görülmektedir (Knill, 2005: 153). AB'nin bütünleşme sürecinde üye ulus devletlerin kurumsal, toplumsal ve siyasi yapılarında harekete geçirdiği dönüşümlerle ilgilenen bu yaklaşım Avrupalılaşma (*Europeanisation***)** kavramı içinde tartışılmaktadır (Rittberger ve Schimmelfennig, 2005: 34). Avrupalılaşma araştırmalarında AB bütünleşmesinin bağımsız değişken olarak ulus devletlerin toplumsal yapıları, politik işleyişleri ve kurumları üzerindeki etkileri ve yol açtığı değişimler inceleme konusu yapılmaktadır (Bieling ve Steinhilber, 2000: 9). Bu yaklaşımların çıkış noktasını AB ile üye ve aday üye ulus devletler arasında bir uyumsuzluk olduğu, AB ile bütünleşme sürecinin ulus devletler üzerinde bir uyum baskısı oluşturduğu varsayımı oluşturmaktadır (Schüttplez, 2008: 30, 31).

Özetle yukarıda tartışılan ulus üstü bütünleşme yaklaşımına dayanan Avrupalılaşma bağlamında yürütülen tartışmalarda üye ve henüz üye olmayıp müzakere sürecini yürüten ülkeler arasında eş zamanlılık ve müzakere güçleri bakımlardan farklılaşma olmakla beraber kabaca şu değişimlerin gözlenebileceği ileri sürülebilir:

1- Avrupalılaşma sürecinde ulusal yürütme güçlenmekte ve etkili hale gelmektedir. Buna bağlı olarak ulusal karar alma süreçlerinde parlamentonun etkisinin zayıfladığı gözlenmektedir.

2- Ulusal yürütmenin güçlenmesine paralel olarak bürokrasi büyümekte, teknotratlaşma artmakta ve siyaset etkisizleşmektedir.

3- Ulusal yürütme kendi siyasi öncelikleri ile örtüşen AB koşullarını öncelikle yerine getirmekte ve uygulamaktadır. Böylece AB ile bütünleşmeyi kendi öncelikleri ve çıkarı doğrultusunda kullanmaktadır.

5- Bunu yaparken kendine yakın ekonomik ve toplumsal aktörleri güçlendirmekte, diğerlerini zayıflatmakta ve sürecin dışına itmektedir.

6- Zihinsel Avrupalılaşma nihai aşamada ulusal aktörlerin öğrenme, uygulama istek ve kapasitesine bağlı olarak ilerlemektedir.

Türkiye'nin AB ile özellikle müzakere sürecinin başlamasından sonraki bütünleşme serüvenine buraya kadar tartışılan kuramsal çerçeve içinde bakılmalıdır. Çünkü müzakere süreci ile beraber Türkiye AB mevzuatını üstlenmeye, buna uygun kurumsal yapılanmayı oluşturmaya, ulusal politika alanında değişiklikler yapmaya başlamıştır. Buna bağlı olarak müzakere sürecinin başlamasıyla Türkiye'nin siyasal, kurumsal ve zihinsel dünyasında kökten dönüşümler ve önemli direnç noktaları oluşmaya başladığı ileri sürülebilir.

TÜRKİYE'NİN AVRUPALILAŞMASI

Türkiye'nin Avrupalılaşması'ndan yukarıdaki Avrupalılaşma tartışmalarına paralel olarak Türkiye'nin AB ile bütünleşme sürecinde AB kurumları ve politikalarının Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin ekonomik, idari, siyasi ve toplumsal alanında yarattığı dönüşümler anlaşılmaktadır. Türkiye bağlamında AB'ye üyelik statüsü elde etmiş ülkelerin konumu ile kıyaslama yapılarak Avrupalılaşma kavramının üye ülkeler için söz konusu olabileceği, müzakere sürecinde bulunan aday ülkeler için uygun bir analiz aracı olmayacağı ileri sürülebilir. Çünkü üyelik niyeti ve AB'nin yerine getirilmesini istediği koşullar dönemi, başka bir ifade ile müzakere süreci esas olarak üye ülkelerin bağlı oldukları gibi güçlü bir yaptırım ve bağımlılık durumu içermemektedir. Üye olmayı amaçlayan ulus devletler her ne kadar mevzuatın üstlenilmesi ve kurumsal uyum çabasına girmiş olsalar da sonuç itibariyle bu bir niyet beyanına ve hedefe ulaşma sürecine işaret etmektedir. Bu süreçte kırılmalar, kopmalar, ertelemeler, duraklamalar ve hızlanmalar olabileceği taraflarca bilinmektedir. Bununla birlikte üyelik statüsü elde ederek müzakerelere başlamış ülkelerin Avrupalılaşma kavramı kapsamında tartışılan değişimlerden yalıtık oldukları da ileri sürülemez. Üye olamaya çalışan ve müzakere sürecine dahil olmuş ülkeler mevzuatın üstlenilmesi, gerekli kurumsal yapılanmanın oluşturulması, siyasi ve toplumsal aktörlerin süreçle olan ilişkileri bakımından Avrupalılaşma kavramı çerçevesinde tartışılan değişimleri üye ülkelerle birebir örtüşen bir biçimde olmamakla beraber büyük oranda benzerlikler gösteren yol ve yöntemlerle yaşamaktadırlar. Bu bağlamda Türkiye için AB tarafından gelen uyum baskısının siyasi, kurumsal ve zihniyet dünyasındaki değişimlere etkide bulunduğu bilinmektedir. Nitekim Türkiye ile müzakerelere başlamak için demokrasi, hukukun üstünlüğü, insan hakları ve

azınlık haklarına saygı gibi temel demokratik ilkeleri içeren Kopenhag siyasi kriterleri ön koşul olarak belirlenmiş ve Türkiye'nin bu koşulları yerine getirdiği kanaatine varıldıktan sonra müzakere tarihi verilmiştir (Özen ve Yazgan, 2007: 252). Ayrıca Türkiye'nin aksayan reform sürecinin AB'nin tutarlı olmayan davranışı ile ilişkilendirilmesi de AB'nin dönüşümlerde belirleyici etkisine işaret etmektedir. Bu çerçeveden bakıldığında yukarıda değinilen kuramsal yaklaşımlardan Türkiye'nin Avrupalılaşması tartışmalarında yararlanılabileceği ileri sürülebilir.

Devletler Arasılık mı? Ulus Üstülük mü?

AB ile bütünleşme kuramları çerçevesinde Türkiye'nin AB ile bütünleşmesine bakıldığında ilk bakışta ağırlıklı olarak devletler arasılık yaklaşımının egemen olduğu ileri sürülebilir. Üyelik müzakerelerinin aktörleri olan AB ve Türkiye kendi stratejik ve rasyonel çıkarları çerçevesinde sürece yön vermektedirler. AB tarafından tam üyelik için ileri sürülen argümanlara bakıldığında bunların ağırlıkla AB'nin Türkiye'nin bulunduğu bölgedeki askeri, ekonomik, siyasal çıkarları çerçevesinde temellendirildiği görülmektedir. Bu argümanlar arasında Türkiye pazarının AB sermayesine açılması, bununla birlikte AB'nin komşu pazarlara Türkiye üzerinden erişim imkanına kavuşması bulunmaktadır. Türkiye'nin enerji taşıma yolları üzerinde bulunması ve AB'nin enerji ihtiyacının karşılanması bakımından güvenli geçiş güzergahı olması diğer bir önemli argüman olarak ileri sürülmektedir. Ayrıca dış ilişkiler ve komşuluk politikası açısından Türkiye'nin bulunduğu bölgede AB'nin sınır güvenliğini sağlaması bağlamında üyelik ilişkilerinin yürütülmesi gereken bir ülke konumunda olduğu ileri sürülmektedir. Bu yaklaşımda Türkiye'nin Soğuk Savaş döneminde NATO için üstlendiği işleve benzer biçimde kendi bölgesinde artık AB'nin çıkarlarının bekçisi olmakla örtüşen bir konumdan hareket edildiği ileri sürülebilir. AB'nin jeostratejik çıkarları (Leicht, 2004) açısından ileri sürülen bu gerekçeler bütünleşmenin devletler arasılık yönüne işaret etmektedir.

Türkiye'nin AB'ne üyelik argümanlarına bakıldığında yine devletler arasılık yaklaşımının baskınlığı ileri sürülebilir. Türkiye açısından uluslararası alanda AB'nin üyesi olmak daha fazla getirisi olan bir statü olarak görülmektedir. Bazı araştırmacılara (Oğuzlu, 2008: 81) göre; Türkiye'deki mevcut yürütme için AB'ye üyelik süreci üyelik statüsünden daha önemlidir. Bu bağlamda Türkiye AB'ye üyeliği bulunduğu bölgede lider olmak ve bir bölgesel bütünleşme oluşturma hedefi için araç olarak kullanmaktadır. Türkiye'nin AB'den ekonomik bakımdan gelişmesine katkı sağlama beklentisi bulunmaktadır. Komşu Yunanistan'dan geri kalmama ve onu kontrol etme çabası yine devletler arasılık teorisi bakımından önemli bir argümanı oluşturmaktadır.

Türkiye ile AB arasındaki müzakere sürecinin belirleyici özelliği AB'nin yürütme organı olan Avrupa Komisyonu'nun etkili ve belirleyici aktör olarak sü-

reçte yer almasıdır. Müzakere sürecinin bu yapısı esas olarak AB'nin baskın olduğu ve kuralları belirlediği simetrik olmayan ilişkiler ağına işaret etmektedir. Müzakere süreci aynı zamanda görüşmelerin diğer tarafında yer alan aday üye ülkenin yürütme organın muhatap olduğu devletler arası bütünleşme yaklaşımına dayanmaktadır. Müzakere sürecinin taraflarının bu konumlanışına bağlı olarak Türkiye'nin yürütme organın kendi seçmenleri ile bağı olan bir siyasetten çok AB üzerinden meşrulaştırılan bir ekonomik ve sosyal politika izlediği gözlenmektedir. Buna bağlı olarak yukarıda da değinildiği gibi; ulusal yürütme ve bürokratik yapının giderek güçlendiği, kamusallığa dayalı siyasi irade ve görüş oluşturma kanallarının işlevsizleştiği ileri sürülebilir (Schüttpelz, 2008: 49, 57). Nitekim sendikalar tarafından eleştirilen özel istihdam büroları yürütme tarafından AB'ye uyum kapsamında oluşturulduğu ileri sürülerek meşrulaştırılmaya çalışılmaktadır. Benzer şekilde doğal sit alanlarının belirlenmesi yetkisinin Çevre ve Orman Bakanlığı'na devredilmesinin AB'ye uyum ile gerekçelendirilmesi ulusal yürütmenin AB'yi iç kamuoyunu politik süreçlerden dışlamak için araçsallaştırdığını göstermektedir (Cohn-Bendit, 2010: 12).

Türkiye'de ulusal parlamento müzakere sürecinde Avrupa Birliği kurumlarının doğrudan muhatabı olmadığı gibi Karma Parlamento Komisyonu kanalıyla da karar alma süreçlerinde yer almamaktadır. Ulusal düzeyde müzakereleri yürüten taraf olarak yürütme ve ona bağlı olan idari mekanizma sürecin ağırlık merkezini oluşturmaktadırlar. Bu bağlamda daha önce değinildiği gibi; Türkiye'nin Avrupalılaşma sürecinde de ulusal yürütmenin güçlenmesi, parlamentonun işlevlerinin zayıflaması yönünde bir benzerlik gözlenmektedir. Nitekim parlamentoda temsil edilen muhalefet partilerinin sürecin dışında, etkisiz kaldıkları kendileri tarafından ifade edilmektedir (Sevinç, 2009).

Fakat yine de devletler arasılık kuramının Türkiye'nin üyeliğe kabul edilmek için yaptığı siyasi reformları açıklayacak kadar geniş bir çerçeveye sahip olmadığı ileri sürülebilir. Nitekim Türkiye de bu değişime ilişkin gerekçesini herhangi bir uluslararası stratejik çıkarına bağlamadan kendi yurttaşlarının haklarını ve yaşam seviyesini geliştirmek için bu adımları attığını ileri sürerek sosyal ve bilişsel bir değişimi amaçladığını belirtmektedir. Bu bağlamda ulus üstülük yaklaşımı açısından bakıldığında; Türkiye'nin AB tarafından harekete geçirilen ve desteklenen bir sosyal öğrenme sürecinde olduğu ileri sürülebilir.

Ulus üstü bütünleşme kuramı çerçevesinde bakıldığında AB ile bütünleşme sürecinin Orta ve Doğu Avrupa ülkelerine benzer şekilde Türkiye'de de liberal demokratik modelin sınırlılığı kapsamında yeniden bir parlamenterleşmeye yol açtığı gözlenmektedir (Goetz, 2006). Türkiye'de AB ile bütünleşme sürecinde geçmiş askeri darbelerden gelen ve parlamentoyu zayıflatan bir etkinin ortadan kaldırılması ile yeniden bir parlamenterleşmeden söz edilebilir. Nitekim AB ile bütünleşme sürecinde askeri bürokrasinin siyaset sahnesindeki ağırlığının azaldığı hem ulusal düzeyde, hem de AB aktörleri tarafından kabul edilmektedir.

AB Komisyonu'nun 2009 yılında Avrupa Parlamentosu'na ve Konseyi'ne sunduğu Genişleme Stratejisi ve Önemli Güçlükler başlıklı raporunda Türkiye'nin sivil-asker ilişkilerinde ilerlemeler kaydettiğini belirtmektedir (KOM (2009) 533, final: 18). Fakat asker-sivil otorite arasındaki bu güç değişiminin AB'ye üyelik sürecinde Türkiye yurttaşlarının karar alma mekanizmalarına daha fazla katılımına ve bunları etkileyecek kamusal görüş ve irade oluşturma olanağına yaptığı katkı tartışmalıdır. Daha önce de tekrarlandığı gibi; AB ile yürütülen müzakerelerde esas oyuncular olarak yürütme ve bürokrasi öne çıkmakta, yasama süreci esas olarak yurttaşların katılmadığı, bir bakıma AB mevzuatının Türkiye ulusal hukukuna aktarıldığı bir süreç niteliğinde ilerlemektedir. Diğer bir ifade ile yurttaşların kamusal irade ve görüş oluşturma yoluyla katılarak meşruiyet sağladığı demokratik işleyiş zinciri onların bütün bir katılım sürecine seyirci kalmaları, temsilcileri olan ulusal parlamentonun devreden çıkması ve ulusal yürütmenin AB mevzuatını iç hukuka aktaran bir araç durumuna düşmesi ile kırılmaktadır (Habermas, 2008: 91). Bu süreç AB bağlamında tartışılan "demokrasi açığı" tartışmalarının Türkiye'ye yansıması olarak değerlendirilebilir. İronik biçimde Türkiye AB ile bütünleşme yoluyla, yani demokratik olmayan yol ve yöntemlerle demokratikleşme projesi yürütmekte ve demokratikleşmesine paralel olarak "demokrasi açığı" tartışmalarının tarafı olmaktadır.

Bu antidemokratik değişim esas olarak neoliberal ekonomik bütünleşmenin bir ürünü olarak görülmelidir. AB esas olarak neoliberal bir ekonomik bütünleşme projesi olduğu için bu bütünleşmeye içkin bütün antidemokratik arızaları bünyesinde taşımakta ve bunları yeni üyeleri ile üye olmaya aday ülkelere ihraç etmektedir. Daha açık bir ifadeyle; siyasalın, kamusalın, toplumsalın ekonomik olanın, serbest pazar mekanizmasının karşısında gerilemesi, ona bağımlı hale getirilerek ikincilleştirilmesi ve buna bağlanan diğer ticarileştirme ve "müşterileştirme" eğilimleri demokratik süreçlerin arızalandığına örnek teşkil etmektedir. Türkiye'nin AB'ne üyelik süreci de esas olarak bir ekonomik ortaklık niyeti ile başlamıştır ve bugün gelinen aşamada da esas olarak neoliberal ekonomik bütünleşme formunda ilerlemektedir. Bu nedenle Türkiye'nin bütünleşme süreci, siyasal ve sosyal alandaki dönüşümleri ortak pazar ve gümrük birliği anlaşmasından başlayarak üyelik müzakerelerine kadar süren ekonomik ilişkileri çerçevesinde tartışılmaya çalışılmalıdır.

Ekonomik Avrupalılaşma

Türkiye'nin Avrupalılaşması etrafında yürütülecek bir tartışmada altı çizilmesi gereken ilk eksenlerden biri bütünleşmenin ağırlıkla ekonomik alanda harekete geçtiği ve yoğunlaştığıdır. Bu, AB ve Türkiye tarafından beklenen, istenen ve öncelikli olarak harekete geçirilip desteklenen bir uyum alanıdır. Bu alanda Türkiye ve AB karşılıklı olarak yeni pazarlar kazanma ve ekonomik büyüme beklentisi ile hareket etmişlerdir. Bugün gelinen ekonomik bütünleşme

aşamasında Türkiye'nin ticari ilişkilerinde AB ilk sırada yer almaktadır. Konu ile ilgili rakamlara bakıldığında 1996 yılında AB ile Türkiye arasında 34. 7 milyar dolar olan ticaret hacminin 2006 yılında % 182 seviyesinde bir artışla 97. 9 milyar dolara, aynı dönem içinde AB'den gerçekleştirilen ithalatın ise 23.2 milyar dolardan 26.6 milyar dolara yükseldiği görülmektedir (Dış Ticaret Müsteşarlığı, 2007: 398). Benzer şekilde en büyük uyum sorunun yaşandığı tarım alanındaki ihracat ve ithalat ilişkilerinde de AB ilk sırada yer almaktadır. 2009 yılı rakamlarına göre Türkiye'nin tarım ürünleri ihracatında AB-25 % 45 ile birinci sırada yer alırken onu % 8 ile İran, % 6 ile Rusya ve % 5 ile ABD ve son olarak % 3 ile Suudi Arabistan izlemektedir. Aynı zaman dilimi için Türkiye'nin tarım ürünleri ithalatına bakıldığında yine % 30 ile AB-25 birinci, % 21 ile ABD ikinci, % 5 ile Ukrayna üçüncü, % 4 ile Endonezya dördüncü ve % 4 ile Arjantin beşinci sırada yer almaktadır (Vti.bund.de, 2009). Bu rakamlar Türkiye ile AB bütünleşmesinin her şeyden önce bir ekonomik bütünleşme olduğunu ve bu alanda da ağırlıkla AB'den Türkiye'ye doğru yönelen bir bütünleşme niteliğinin ağırlık kazandığını göstermektedir.

Türkiye ile AB arasındaki ekonomik ilişkilerin tarihi de ekonomik bütünleşmenin müzakere süreci ile başlamadığına ve buna bağlı olarak bu alanda diğer politik alanlara kıyasla önemlice bir mesafe alındığına işaret etmektedir. Nitekim 1996 yılında tamamlanan, sanayi malları ile tarım ürünlerinin serbest dolaşımını düzenleyen Gümrük Birliği üzerine yapılan araştırmalarda (Seki, 2005: 3, 5) AB ile Türkiye arasında ticaret hacminin genişlediği, ancak bu genişlemenin Avrupa Birliği lehine bir eğilim gösterdiği belirtilmektedir. Seki'ye (2005: 11) göre Türkiye'nin AB ile ticaretine 1996 yılı esas alınarak sektörel dağılım açısından bakıldığında ihracat ve ithalatta tarım ürünlerinin payının azaldığı, 1995-2003 arasında ortalama % 45.7 oranı ile emek yoğun ve düşük teknolojiye dayanan tekstil sektörünün ihracatta en büyük paya sahip olduğu görülmektedir. Aynı çalışmaya göre; Türkiye'nin AB'den ithalatı ise ağrılıkla "yoğun teknoloji gerektiren sanayi ürünleri" alanında birikmektedir. Bu rakamlara aşağıda ulusal hukuka aktarılan ekonomik alana ilişkin yasal düzenlemelerin yer aldığı tablo ile birlikte bakıldığında Türkiye'nin AB ile bütünleşmesinin ekonomik ağırlıklı olduğu tezi güçlenmektedir.

AB ile ekonomik bütünleşmenin Türkiye'nin seksenli yıllarla birlikte Uluslararası Para Fonu (IMF), Dünya Bankası (DB) gibi kurumların denetiminde uyguladığı neoliberal ekonomik politikalar ile uyum ve bütünlük içinde yürüdüğüne işaret edilmelidir. Türkiye'nin bu yıllarda uyguladığı yapısal uyum programlarının ağırlıkla IMF, DB gibi aktörlerle ilişkilendirilmesi, sonuçlarından bu kurumların sorumlu gösterilmesi AB'nin bu yönünü gizlemiş ve Türkiye'de AB'nin işsizlik ve yoksulluktan çok demokrasi aktörü olarak algılanmasına yardım etmiştir. Diğer bir anlatımla neoliberalizmin en acımasız uygulamaları AB ile bütünleşme yoluyla meşrulaştırılmış ve Avrupalılaşma olarak halka takdim

edilmiştir. Ayrıca AB ile yürütülen ekonomik bütünleşmenin Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinde olduğu gibi seçici bir biçimde gümrük birliği, serbest pazar ve ticaretin serbestleştirilmesi ile özelleştirme programları alanında yoğunlaştığı gözlenmektedir (Bohle, 2000: 311). Türkiye son ulusal programında AB ile ekonomik bütünleşmeye öncelik vermeye devam edeceğini planlamaktadır. Aşağıdaki tablo AB mevzuatına uyum çerçevesinde Türkiye'nin AB ile bütünleşme çabalarının ekonomik bütünleşme alanında yoğunlaştığına işaret etmektedir.

Türkiye'nin AB Müktesebatına Uyum Programı (2007-2013 Yılları Arasında Çıkarılacak Birincil ve İkincil Düzenlemeler)[3]

Ekonomik Bütünleşme		Sosyal Bütünleşme		Bilişsel Bütünleşme	
Birincil	İkincil	Birincil	İkincil	Birincil	İkincil
110	339	44	201	54	59

Kaynak: ABGS (abgs.gov.tra, 2010)

Tablodan da görülebileceği gibi hem birincil, yani yasa niteliğinde, hem de tüzük, yönetmelik, genelge gibi ikincil nitelikteki ortak iç pazar ve ekonomik bütünleşmeye ilişkin yasal düzenlemeler diğer politik alanlardan daha fazla sayıya sahiptir. Bu tablo, bir kez daha Türkiye'nin Avrupalılaşmasının esas olarak ekonomik Avrupalılaşma olduğunu göstermektedir. Tabloda görüldüğü gibi ekonomik bütünleşmeyi sağlayacak birincil düzenlemeler bu politik alanla doğrudan bağlantılı ve onun tarafından belirlenen istihdam, gıda güvenliği, tüketicinin korunması v.b. gibi sosyal alanlarda yapılan birincil düzenlemelerin yaklaşık üç katıdır. Bu rakamsal oran sosyal politika, istihdam ve tüketiciyi koruyan önlemler alanında AB ile uyumlu yasama çalışmasının ekonomik alandaki hız ve kapsamda yapılmadığına işaret etmektedir. Nitekim toplumun gündemindeki gıda güvenliği, iş güvenliği, çevre sorunları, istihdamla ilgili tartışmalar bu siyasi tercihe işaret etmektedir.

[3] Tabloda ekonomik bütünleşme alanı malların, hizmetlerin, iş gücünün, sermayenin serbest dolaşımı, kamu alımları, şirketler hukuku, rekabet politikası, tarım ve kırsal kalkınma, enerji, ekonomik ve parasal politika, işletme-sanayi, gümrük birliği ve diğer ilgili faaliyetleri kapsamaktadır. Sosyal bütünleşme başta sosyal politika olmak üzere ekonomik bütünleşmeden etkilenen çevre, tüketici, gıda güvenliği, veterinerlik, istihdam, bölgesel politika gibi alanları içermektedir. Bilişsel bütünleşme sütunun da ise yargı ve temel haklar, adalet, özgürlük, güvenlik, bilim, araştırma, eğitim, bilgi toplumu, medya ve dış ilişkiler alanı yer almaktadır. 2007-2013 yılları arasında yapılacak birincil düzenlemeler yasaları, ikincil yasal düzenlemeler ise tüzük, yönetmelik, tebliğ ve genelgeleri kapsamaktadır (abgs.gov.tra, 2010).

Bilişsel ve Toplumsal Dönüşüm

Ulus üstü bütünleşmeye ilişkin yürütülen tartışmalarda AB'den Türkiye'ye demokrasi transfer eden bir aktöre, dışsal bir demokratikleşme faktörü olarak sıklıkla atıfta bulunulmaktadır (Kramer, 2004; TÜSİAD, 1999). Bu çerçeveden bakıldığında AB ile bütünleşmenin Türkiye'de düşünce ve inanç yapıları üzerinde bir dönüşüm oluşturacağı, bilişsel bir değişim sürecini harekete geçireceği beklentisi kendini açığa vurmaktadır. Türkiye'de üyelik statüsünün alınması ile beraber müzakerelerin başlayabilmesinin ön koşulu olarak belirlenen siyasi kriterlere ve bunların yerine getirilmesi için hazırlanan ulusal programlara bakıldığında bu zihniyet değişiminin oldukça kısa sürede geniş bir alana yayıldığı ileri sürülebilir. İdam cezasının kaldırılması, ceza yasasının değiştirilmesi, Devlet Güvenlik Mahkemeleri'nin kaldırılması, ordunun siyasetteki ağırlığının sınırlandırılması gibi toplumsal zihniyet yapılarında kökten bir değişimi gerektiren ve bu nedenle de oldukça sancılı geçen bir bilişsel ve toplumsal uyumdan söz edilebilir. Nitekim Türkiye'de "işkence ve kötü muamelenin önlenmesi bağlamında kamu görevlilerinin bilinçlenmesi için genelgeler çıkartılmış", "başta uygulayıcılar olmak üzere kamu görevlilerine yönelik insan hakları eğitimi programları" yürütülmüş, hakim ve savcılara Avrupa Konseyi ve AB ile ortak çalışarak "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi hükümleri ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi içtihatları" çerçevesinde eğitim verilmiştir (24 Temmuz 2003, 25178 sayılı Resmi Gazete). Benzer şekilde AB'nin 2003- 2004 yıllarında Türkiye'de desteklediği projeler de düşünce ve zihniyet kalıplarında değişimi hareket geçiren adalet, içişleri, bölgesel politika, demokrasi, insan hakları, eğitim ve sosyal politika gibi önemli alanları kapsamaktadır (Avrupa Komisyonu Türkiye Temsilciliği, 2003: 11, 20, 42, 52, 64, 114). Bu çalışmalar dar anlamda Türkiye'de kamu personelinin AB yoluyla eğitimine, geniş çerçevede ise bir bütün olarak toplumun davranış ve düşüncelerinin değişimine yönelik "bilişsel Avrupalılaşma" olarak okunabilir.

AB'nin dışsal bir demokratikleşme faktörü olarak Türkiye'de birbiri ile çelişen iki yönlü bir bilişsel değişimi harekete geçirdiği ileri sürülebilir. Bunlardan biri temel insan hak ve hürriyetlerinin geliştirilmesidir. Bununla bağlantılı olarak temsili parlamenter sistemde sivil otoritenin, yurttaş hak ve hürriyetlerinin kullanılması yoluyla belirlenen yönetim gücünün askeri güç karşısında güçlendirilmesidir. Bu değişimin, yani sivil otoritenin güçlenmesinin harekete geçirdiği ivme ile yükselen siyasi ve toplumsal kesimlere bakıldığında esas olarak Türkiye yurttaşları ile ulusal yürütmenin güçlendiği ileri sürülebilir. Fakat bu değişimin bütün toplumsal kesimleri aynı yön ve düzeyde kapsamadığını, Türkiye'de batılı liberal bir demokrasinin kök salması ile sonuçlanacağını ilan etmek için henüz erken olduğunu belirtmek gerekir. Çünkü AB ile bütünleşme sürecinin Türkiye'de harekete geçirdiği diğer toplumsal dönüşüm yukarıda değinilen değişimlerle ve AB'nin ekonomik yurttaş modeli ile çelişen, giderek ağırlık

kazanan bir cemaatleşme, muhafazakarlaşma eğilimidir. Nitekim ülkede yükselen muhafazakar ve milliyetçi dalga ve dışlama pratikleri bu dönüşüme işaret etmektedir (Toprak v.d., 2009: 239). Sadece yurt içinde değil yurt dışında da Türkiye'nin Avrupa ile bütünleşme sürecinde, Avrupalılaşırken Batı'dan uzaklaştığı, kendini AB ile özdeşleştiremediği, kurumsal değişim alanında AB ile bir benzeşme olmasına rağmen "zihinsel platformlarda AB'nin dışına düşüldüğü" pek çok makale ve gazete yazısına konu olmaktadır (Mamedov, 2010; Oğuzlu, 2008: 70).

Diğer taraftan ulus üstü kuramsal yaklaşımın bu bilişsel dönüşüm iddiası devletler arasılık yaklaşımı açısından da yorumlanmaya müsaittir. Bu tür bir okumaya götüren bütünleşme argümanı, Türkiye'nin AB tarafından İslam ve demokrasinin uyumlu olduğunu gösteren bir model olarak kullanılmasıdır. AB Komisyonu'nun genişlemeden sorumlu eski komiseri Rehn'e göre (2007: 26, 27) Türkiye'nin üyeliği AB'nin stratejik çıkarlarına hizmet etmektedir. "Çünkü zamanımızın getirdiği en büyük zorluk, Avrupa'nın hem kıtanın içinde, hem de dışında İslam ile olan ilişkisidir. Türkiye istikrarsız Ortadoğu'da bir istikrar abidesidir……Yani İslami köktenciliği sınırlarken, aynı zamanda diğer ılımlı İslam toplumları ile işbirliği yapmak ve aramızda köprüler kurmak" AB'nin çıkarınadır. Bu bağlamda, Türkiye'nin dinsel yapısı bütünleşme sürecinde AB'nin stratejik çıkarları bakımından "Türkiye lehine işleyen bir avantaja" dönüşmekte ve AB için radikal İslami yükselişe karşı bir " sigorta" işlevi yerine getirmektedir (Özer, 2003: 20). AB Türkiye örneğinde İslam ile demokrasi arasında barışçıl bir uyum sağlamaya çalışarak bir bakıma Türkiye'nin yeniden İslamlaşmasını desteklemektedir. Böylece ironik bir biçimde AB tarafından desteklenen Avrupalılaşma süreci Türkiye'den İslami dünya görüşü ile birleşerek yükselen bir milliyetçiliğin giderek güçlendiği, bulunduğu coğrafyada güçlü, fakat aynı zamanda rahatsız edici bir aktör olmaya doğru ilerleyen yeni Osmanlıcı bir aktör yaratmaktadır (Leggewie, 2008). Günümüzde bu zihinsel değişim sürecinin akıbetinin ulusal iç dinamiklerin kapasitesine bağlı bir aşamaya eriştiği gözlenmektedir. Türkiye'de dış dinamiklerle desteklenen demokratikleşme hareketlerinin kalıcı başarıları nihayetinde ulusal aktörlerin çabalarına ve mücadelelerine bağımlı bir süreç içinde belirlenecektir (Graevingholt v.d., 2009: 29). Nitekim Türkiye'de siyasi reformlarla ilgili AB mevzuatının üstlenilmesinin uygulamada önemli problemlerle karşılaştığına veya uygulanmadığına ilişkin görüşler (Kramer, 2004: 12, 14) değişimin iç aktörlere bağımlı olduğuna işaret etmektedir.

AB ile bütünleşme sürecinde bilişsel alanda somut bir değişim kadın hakları alanında beklenebilir. Çünkü Türkiye kadın hakları alanında hem kurumsal yapılanma, hem de sosyal öğrenme faaliyetlerinde bulunmuştur. Kurumsal bağlamda Başbakanlığa bağlı Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü ve TBMM Kadın-Erkek Fırsat Eşitliği Komisyonu'nun kurulması ileri adımlar olarak görülebilir. Ayrıca AB, DB vb. diğer pek çok uluslararası kuruluşun finansal yardımları ile

eğitim ve bilinçlendirme çalışmaları yürütülmektedir. Bütün bunlara rağmen Türkiye'de kadın istihdamı % 22 seviyesindedir ve sadece Mayıs 2010 zaman dilimi içinde Türkiye'de 16 kadın öldürülmüş, 27 kadın ve kız çocuğu tecavüze uğramış, 41 kadın ve kız çocuğu ise cinsel taciz ve istismara maruz kalmıştır (Belge, 2010). Kısa süre önce yayınlanan 2010/ 14 sayılı Kadın İstihdamının Artırılması ve Fırsat Eşitliğinin Sağlanması'na ilişkin Başbakanlık Genelgesi (25.05.2010 tarihli 27591 sayılı Resmi Gazete) ise adeta egemen erkeklerden ve "erkek" devlet kurumlarından bu konumlarından kendi rızaları ile vazgeçmelerini istemekte ve beklemektedir (Stiegler, 2005: 34).

Türkiye'de ve AB'de bütünleşmeye şüphe ile bakan kesimlerin ileri sürdüğü gerekçelere (yetki devri veya ulusal egemenliğin sınırlandırılması, dinsel ve kültürel özelliklerin bozulacağı gibi aşırı sağ ve milliyetçi kesimlerin argümanları) bakıldığında bilişsel alanda sürtüşme potansiyelinin açığa çıkacağı ve buna bağlı olarak bu sahalarda bütünleşme çabalarının pürüzsüz yürümeyeceği öngörülebilir. Nitekim bazı araştırmalarda Türkiye ve AB'nin değerler sisteminin uyuşmazlık içinde olduğu ileri sürülerek Türkiye'nin AB'ye üyeliği "harakiri" olarak değerlendirilmektedir (Wehler, 2004: 8). Türkiye'de de AB'ye karşı mesafeli bir yaklaşımın olduğu ve bu ikircikli duruşun AB'de aile kurumunun dağılmasına, Türk toplumu ile uyuşmayan yeni yaşam biçimlerinin resmi olarak tanınmasına, AB'nin aşırı bireyci ve bozulmuş bir toplum modeline sahip olduğuna ilişkin yargılarından kaynaklandığı ileri sürülmektedir (Ermagan, 2009: 18;Bora, 2008: 65, 74). Türkiye'nin ve AB'nin değerler birliği üzerinden gerekçelendirmeye çalıştıkları bütünleşme söylemine karşın tarafların zihinsel yapılarındaki uzaklığın uyumun önündeki önemli engellerden biri olabileceği ileri sürülebilir. Bununla birlikte Türkiye'nin AB ile bütünleşme sürecinde gerçekleştireceği kurumsal değişimlerin sadece formel kurumsal yapılanmayla sınırlı kalmayıp geniş anlamda bilişsel alana yansıyan etkiler göstereceği ve bu yolla bilişsel düzlemdeki gerilimleri gevşetecek yönde etkide bulanacağı beklenebilir.

Kurumsal Dönüşüm

Türkiye'nin AB ile bütünleşme sürecine kurumsal uyum bağlamında bakıldığında pek çok eski kurumun yeniden yapılandırıldığı ve yeni kurumlar oluşturulduğu gözlenmektedir. 2003 yılı ulusal programında yasama alanında AB ile uyum çalışmalarını etkili ve verimli hale getirmek amacıyla TBMM'de AB Uyum Komisyonu kurulduğu belirtilmektedir**.** 4847 sayılı kanunla kurulan bu komisyon TBMM sunulan kanun tasarısı ve teklifleri ile kanun hükmündeki kararnameleri AB mevzuatına uyum açısından incelemek ve müzakere etmekle görevlendirilmiştir (tbmm.gov.tra). Fakat söz konusu komisyonun 2006 yılı Faaliyet ve Değerlendirme Raporu'nda TBMM AB Komisyonu'nun diğer ülkelerdeki komisyonlar kadar etkili ve yetkili olmadığı belirtilerek, Türkiye'nin Avrupa Birliği İşlerinde Uzmanlaşmış Organlar Konferansı'nın (COSAC) kurallarına uymadığı, komisyonun "hükümetten bilgi almak ve bu bilgileri parla-

mentonun yetkili organlarına taşıma, parlamento tarafından belirlenen ilkeleri yürütme organına bildirerek yürütmeyi etkileme, yönlendirme ve denetleme" görevlerini yerine getiremediği ileri sürülmektedir (tbmm.gov.trb, 2010).

Türkiye'nin ulusal düzeyde AB ile bütünleşme sürecinin esas yürütücüsü olan Avrupa Birliği Genel Sekreterliği (ABGS) ise önce 2000 yılında 4987 sayılı kanunla kurulmuş, daha sonra 2009 yılında 5916 sayılı yasayla değiştirilerek Başbakanlığa bağlı bir birim olarak yeniden düzenlenmiş ve devlet bakanı statüsünde baş müzakereci bakan tarafından yönetilmektedir. Bu kurumsal yapılanma yanında diğer bütün bakanlıklar bünyesinde AB ile ilgili birimler oluşturulmuştur. Bu kurumsal ağa bakıldığında AB ile uyum alanına özgü oldukça karmaşık bir bürokratik yapılanmanın oluşmaya başladığı görülmektedir. Doğrudan başbakanlığa bağlı genel sekreterlik, bakanlıkların ve diğer kurumların kendi birimleri yürütmenin AB ile bütünleşme sürecinde oldukça merkezi bir konuma sahip olduğuna işaret etmektedir.

AB ile kurumsal uyumun sağlanmasında AB'nin Genişlemeden Sorumlu Müdürlüğü tarafından yürütülen üç önemli uyum programı (Twinning, TAIEX ve SIGMA) bulunmaktadır. Bunlardan Eşleştirme olarak Türkçeleştirilen Twinning kısa süreli bir yardım programıdır. ABGS'ne göre Twinning " aday ülkelerin uyum sağladıkları AB mevzuatının hayata geçirilmesi sürecinde gerekli kurumsal yapılanmanın (*institution building*) gerçekleştirilmesi için üye ülkelerin kamu kurum ve kuruluşlarında çalışan uzmanların bizzat aday ülkeye gelerek ilgili kurumda müktesebatın uygulanmasına yönelik kurumsal yapılanmaya ilişkin bir proje üzerinde çalışması üzerine kuruludur" (abgs.gov.trb, 2010). ABGS'nin rakamlarına göre Türkiye'nin Eşleştirme kapsamında en çok birlikte çalıştığı ülke Almanya ve 2002- 2007 yılları arasında en çok çalıştığı alan toplam yirmi beş proje ile Adalet ve İçişleri bakanlıklarıdır. Türkiye Eşleştirme Programı kapsamında en fazla proje koşullarını yerine getirmediği için programa katılamamaktadır. Örneğin, son anayasa değişiklik paketinde yer alan Ombudsmanlık kurumu için hazırladığı Eşleştirme projesi koşulları (ABGS resmi internet sitesinde koşullara ilişkin herhangi bir bilgiye yer verilmemiştir) yerine getirilmediği için kabul edilmemiştir (abgs.gov.trb, 2010).

AB Komisyonu Genişlemeden Sorumlu Müdürlüğü'nün yürüttüğü diğer uyum aracı ise Teknik Destek ve Bilgi Değişimi Ofisi olarak Türkçeleştirilen TAIEX programıdır (abgs.gov.trc, 2010). TAIEX programı esas olarak uyum sürecinin izlenmesi ve kolaylaştırılmasını amaçlamaktadır. Bu amaç kapsamında programdan aday ülkelerde AB mevzuatını aktaran, uygulayan ve yürüten kamu personeli yararlanmaktadır. Türkiye 2002 yılından itibaren TAIEX programına dahil edilmiştir. Bu uyum aracı Eşleştirme'den daha kısa süreli uyum çalışmalarını ve teknik desteği içermektedir. TAIEX programı çalıştay (*Workshop*), uzman talebi (*Expertise*) ve çalışma ziyareti (*Study Visit*) olmak üzere üç farklı projeyi içermektedir. ABGS rakamlarına (abgs.gov.trc, 2010) göre Türkiye 2008

yılında 615 proje ile TAIEX programına başvurmuştur. Bunların 453 tanesi (% 74) çalışma ziyareti, 101 tanesi (%16) çalıştay ve sadece 61 tanesi (%10) uzman talebinden oluşmaktadır. 2009 yılında ise toplam 362 başvurunun 77 tanesi (%21) çalıştay, 41 tanesi (%11) uzman talebi ve 244 tanesi (% 68) çalışma ziyaretinden oluşmaktadır. Aynı rakamlara göre Türkiye toplam faydalanıcı sayısı bakımından 2008 ve 2009 yıllarında Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri içinde birinci sırada yer almaktadır. Örneğin 2009 yılında birinci sırada yer alan Türkiye'nin programdan faydalanıcı sayısı 6274 iken; bu sayı ondan sonra gelen en yüksek ülkeler arasında olan Hırvatistan için 1914, Makedonya için 1197 ve Arnavutluk için 1413 olmuştur. Bu rakamlar Türkiye'nin giderek AB ile uyum araçlarından yararlanmayı öğrendiğine yönelik olumlu bir değişime işaret etmekle birlikte, diğer aday ülkelerin müzakere sürecinde ve mevzuatın ulusal düzeyde uygulanmasında kaydettikleri ilerleme ile kıyaslandığında yapılan çalışma ziyaretlerinin verimliliğinin tartışılması gerektiğine işaret etmektedir. Ayrıca çalıştay ve uzman talebi gibi daha çok karşılıklı etkileşime ve çalışmaya açık araçlar yanında özellikle ziyaret gibi daha pasif ve sınırlı çalışma araçlarının ağırlık taşıması da dikkat çekmektedir.

AB'nin uyum kapsamında uyguladığı bir diğer araç olan Orta ve Doğu Avrupa Ülkelerinde Yönetişim ve Yönetimi Geliştirmek için Destek programı (SIGMA: *Support for Improvement in Governance and Management in Central and Eastern European Countries*) ise yatay yönetişim ve kamu yönetiminin iyileştirilmesi alanını kapsamaktadır. SIGMA esas olarak Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü'nün (OECD) programı olmakla beraber AB ile birlikte uygulanmaktadır. SIGMA programı yatay yönetişim sorunları ve kamu idaresinin iyileştirilmesi, reformdan geçirilmesi ile ilgili bir uyum programıdır (KOM (2009) 533 final: 10). Türkiye'nin SIGMA programından nasıl ve hangi düzeyde yararlandığına ilişkin herhangi bir bilgi ABGS resmi internet (abgs.gov.trd, 2010) sayfasında yer almamaktadır. Bu bilgi eksikliğini özellikle yatay yönetişim, sivil toplumun yönetime katılması ve kamu yönetiminin denetlenebilir ve hesap verebilir hale getirilmesi bağlamında olumlu yorumlamak oldukça zor görünmektedir. Bu bağlamda Türkiye'deki sivil toplum kuruluşlarının AB ile bütünleşme sürecinin aktörlerinden çok Merkezi Finans ve İhale Birimi'nin müşterileri olduğunu ileri sürmek abartı olmayacaktır.

KAZANANLAR - KAYBEDENLER

Türkiye'nin AB ile bütünleşme sürecinde toplumsal kesimlerin konumlanışına, güç ve kaynakların bu kesimlere dağılımındaki değişime bakıldığında sınıf çatışmalarını sosyal haklar zemininde uzlaştırmış AB üyesi ülkelere benzer biçimde bağımlı veya ücretli çalışan kesimlerin sürecin aktif özneleri olmaktan uzak oldukları ve bütünleşmenin "kaybedenleri" olduğu gözlenmektedir. Türkiye'nin AB ile bütünleşme süreci yukarıda değinildiği gibi aynı zamanda DB ve

IMF denetiminde yapısal uyum programlarını uyguladığı dönemle örtüşmektedir. Bu örtüşme bir tesadüfün değil, aynı politikanın farklı aktörler tarafından bir eşgüdüm ve işbirliği içinde uygulanmasının sonucudur. Daha özce bir anlatımla, AB küresel neoliberal ekonomik politikalara yön ve biçim veren bir özne olarak Türkiye'nin üyeliğe hazırlık sürecini de söz konusu politikalara uygun ve uyumlu şekilde diğer aktörlerle işbirliği içinde yürütmektedir. AB'nin 2009 yılı Türkiye İlerleme Raporu'nda (abgs.gov.tre, 2009: 5) işleyen serbest bir piyasa ekonomisinin varlığı belirtildikten sonra uyumun ileri aşamalarda olduğu alanlar arasında malların serbest dolaşımı, enerji, işletme, sanayi politikalarına yer verilmektedir. Buna bağlı olarak söz konusu ekonomik politikaların dünyadaki ve AB üyesi ülkelerdeki sonuçlarının benzerlerinin Türkiye'de de ortaya çıktığı bilinmektedir. AB ile uyum sürecinde IMF ve DB refakatinde uygulanan neoliberal ekonomik politikaların yol açtığı istihdam üretmeyen bir ekonomik büyüme (Yeldan, 2009:147), emek üzerinde büyük bir baskı, tarım kesiminde işgücünün açığa çıkması, yoksullaşma ve çevre sorunları söz konusu sonuçlardan bazıları olarak örneklenebilir (Mütevellioğlu ve Işık, 2009: 172).

Aynı dönemde çalışma yaşamına ilişkin yapılan yasal düzenlemelerle esnek çalışma biçimleri, düşük ücretle çalışma ve artan çalışma saatleri (Mütevellioğlu ve Işık, 2009: 183) gibi uygulamaların yaygınlaşması emeğin ekonomik, toplumsal ve siyasal alanda gerilemesine işaret etmektedir. AB'ye uyum sürecinde emeğin sermaye karşısındaki bu gerilemesini Küçük ve Orta Boy İşletmeler'in (KOBİ) sayısındaki artış ve bunların AB tarafından desteklenmesi çerçevesinde gözlemek de mümkündür. KOBİ'ler AB ile bütünleşme sürecinin neoliberal ekonomik bütünleşme ayağında fason üretimin sağlanması çerçevesinde giderek önem kazanmakta ve ucuz emek çalıştırılması bağlamında önemli işlevler yerine getirmektedirler (Tuna, 2009: 327, 328). Türkiye'de alt işverenlere bağlı ve küçük ölçekli işletmelerde çalışma yapısal uyum programları ve AB ile ekonomik bütünleşmenin uygulandığı yıllarda yaygınlaşmıştır (Mütevellioğlu ve Işık, 2009: 185). Yani bu yıllarda işgücünün ucuz, esnek yapılı işlerde güvencesiz istihdam edilme oranı KOBİ'lerin sayısı ve gelişimine paralel olarak artmıştır. Nitekim AB'nin son ilerleme raporunda da (abgs.gov.tre, 2009: 38) kayıt dışı çalışmanın ağırlıkla KOBİ'ler olmak üzere bütün işletmeler düzeyinde yaygın varlığını devam ettirdiği değerlendirmesine yer verilmektedir. AB hibe programları kapsamında desteklenen projelerin kuruluşlara dağılımına bakıldığında KOBİ'lerin 654 sözleşme ile sözleşme sıralamasında birinci, 47.767 Euro parasal destekle belediyelerden sonra (toplam 93.570 Euro) ikinci sırada geldiği görülmektedir (abgs.gov.trf). Bu çerçevede değerlendirildiğinde, Türkiye'nin AB ile bütünleşme sürecinde emeğin sermaye karşısında gerilediği ve buna bağlı olarak bütünleşme sürecinin kaybedenleri saflarında yer aldığı ileri sürülebilir.

Bütünleşme sürecinin bağımlı çalışanları daha kötü koşullarda çalışmaya iteceğini gösteren çaba ve gayretlerin olduğu gözlenmektedir. Sadece Türk İşve-

renler Sendikası (TİSK) ve TÜSİAD değil, AB de son ilerleme raporunda (abgs.gov.tre, 2009: 34) "yüksek sosyal yardımlar ve istihdam alanındaki katı uygulamaların istihdam yaratmayı engellediğini" ileri sürmektedir. Oysa 6614 Türk ve 1949 AB üyesi ülke (Belçika, Fransa, Yunanistan, İtalya, İsveç, Slovakya ve İngiltere) sendikacısı ile gerçekleştirilen bir anket çalışmasının sonuçlarına göre (Nichols ve Suğur) Türkiyeli sendikacılar Türkiye'nin AB ile bütünleşmeden en çok iş sağlığı ve güvenliği, iş güvencesi ve sendikal haklar açısından yararlanabileceğini beklediklerini ifade etmektedirler. Türkiye'nin AB ile bütünleşme sürecinde bu beklentilere uygun değişimlerin yaşanmadığını aşağıdaki sayılar ve AB'nin Türkiye ilerleme raporları göstermektedir. "1999'da Türkiye'de SSK'ya bildirilen iş kazası ve meslek hastalıkları toplamı 74.847 vakadır ve bu kazalarda 1. 173 işçi yaşamını kaybetmiş; 1.818 işçi sürekli iş göremez hale gelmiştir. 2006'da ise, SSK'ya bildirilen yalnızca iş kazaları toplamı 79.027 vakadır. Kazalarda 1. 592 işçi yaşamını kaybetmiş ve 67. 360 işçi sürekli iş göremez hale gelmiştir" (Mütevellioğlu ve Işık, 2009: 187). Benzer değerlendirmeler AB'nin 2009 yılına ilişkin Türkiye İlerleme Raporu'nda (abgs.gov.tre, 2009: 26, 63) yer almaktadır. Söz konusu ilerleme raporuna göre iş yaşamı ile ilgili bakanlığın ve bu bakanlığa bağlı kuruluşların idari kapasitesi geri bir aşamadadır. Türkiye iş sağlığı ve güvenliği ile ilgili çerçeve direktifini bugüne kadar kendi iç hukukuna aktarmadığı gibi, bu alandaki ulusal mevzuatı da devlet memurlarını kapsamamaktadır. Türkiye'de iş kazaları ve meslek hastalıkları alanında veri toplama sistemi yetersiz olduğu gibi, kayıt dışı çalışan kesimlerdeki kazalar da kayıt altına alınmamaktadır. Rapora göre iş teftiş kurullarının idari kapasitesi yetersiz, sendikal haklar tam olarak tanınmamış ve toplu sözleşmeden yararlanan ücretli veya bağımlı çalışan oranı düşüktür. Türkiye'de çalışanların örgütlenme, grev ve toplu sözleşme hakkı Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) ve AB standartlarının gerisindedir. İlerleme raporuna göre Türkiye'de çalışma hayatının tarafları arasında sosyal diyalog zayıftır, bunu gidermek için Ekonomik ve Sosyal Konsey'in (ESK) güçlendirilmesi gerekmektedir. Türkiye 2010 yılında gerçekleştirdiği anayasa referandumu ile ESK'yi anayasal bir kurum haline getirerek güçlendirmeye çalışmıştır. Fakat formel olarak AB kriterlerine uyum sağlandığı halde ESK'nin etkili bir şekilde işlevini yerine getirip getirmediği tartışmalıdır. Taraflarından biri de sendikalar olan konseyin bu işlevsizliği esas olarak zaten güçsüz olan ve üye kaybeden emek hareketinin aleyhine işlemektedir. Buna karşın işveren kesiminin işgücü pazarının düzenlenmesine yönelik önerileri yürütmenin ve AB'nin istihdam politikaları ile örtüşmektedir. Nitekim istihdam politikasına ilişkin bütün önerilerini ağrılıkla AB üyesi ülkelerdeki uygulamalarla örneklendiren TİSK'e (tisk.gov.tr, 2010) göre işveren açısından öncelikli olan yeni işçi almak değil çalıştırdığı işçilerin istihdamını korumaktır. Bunun sağlanabilmesi için sosyal sigorta primlerinin işveren payı ve kıdem tazminatı gibi ana yükler hafifletilmelidir. TİSK'e göre "AB

müktesebatına uyuma ilişkin olarak, yükleri artırarak işletmelerin uluslararası rekabet gücünü ve istihdamı olumsuz etkileyebilecek aceleci düzenlemelerden kaçınılmalıdır". Burada AB'nin Türkiye ile kıyaslandığında görece ileri sayılabilecek bazı düzenlemelerinin TİSK tarafından birer risk olarak algılandığı görülmektedir. Yürütmenin de TİSK'le uyumlu bir biçimde asgari ücret alanında AB yerine "bireysel nitelikli, örgütsüzlük üzerinde yükselen ve sosyal korumaların düşük düzeylerde kaldığı Amerika, Japonya, Kanada" gibi ülkeleri örnek aldığı ileri sürülmektedir (DİSK, 2010: 31). DİSK'e (2010: 10) göre AB istihdam politikasına uyum amacıyla hazırlanan Ulusal İstihdam Strateji Belgesi de "eğitim, işsizlik, yoksulluk ve kayıt dışını çözmeye dönük bir belge olmaktan ziyade, çalışma yaşamında var olan örgütlü ve düzenli ilişkileri de ortadan kaldırmaya dönük güçlü bir sermaye talebi olarak" şekillendirilmiştir.

Türkiye'nin AB ile bütünleşme sürecinin diğer kaybedenleri tarım sektörü çalışanlardır. Türkiye AB Ortak Tarım Politikası'na uyum çerçevesinde tarımsal yapılarında kökten değişikliklere gitmiş ve tarım sektörünü uluslararası ve AB sermayesine açmıştır. Tarımda yaşanan bu "tasfiye" (Mütevellioğlu ve Işık, 2009: 171) ile bu sektörde istihdam oranı düşmüş ve açığa çıkan işgücü diğer sektörler tarafından istihdam edilememiştir (Boratav, 2009: 15). Bu nedenle Türkiye'de artan yoksulluk özellikle ve ağırlıkla tarım kesiminde yoğunlaşmıştır. Tarım kesimindeki bu dönüşümler Türkiye bağımlı çalışanlarının AB'ye ilişkin yargılarında da açığa çıkmaktadır. Nitekim yukarıda değinilen sendikacılarla yapılan çalışmanın sonuçlarına göre (Nichols ve Suğur) AB üyeliğine "muhalefet en çok tarım sektöründe çalışan, kendini Avrupa dışından olarak nitelendiren ve Avrupa'daki çok uluslu şirketlerin parçası olan şirketlerde çalışanlar" arasında yaygınlaşmaktadır. Oysa AB'nin son ilerleme raporunda (abgs.gov.tre, 2009: 53) tarım sektöründe bütün bu yapılanlar yeterli görülmemekte, Tarım ve Köyişleri Bakanlığı'nın kurumsal olarak yeniden yapılanmasında herhangi bir ilerleme kaydedilmediği, Türkiye'nin "AB menşeli et, canlı hayvan ve bunlardan üretilmiş ürünlerin ithalatına getirdiği yasaklarda ısrar" ettiğine yer verilmektedir. Aynı raporda doğrudan gelir desteğinden vazgeçilişi, üreticilerin desteklenmesi yerine üretimin desteklenmesi eleştirilmekte ve "üretime bağlı tarımsal destekleme araçlarının artan önemi endişe verici" olarak değerlendirilmektedir. AB'nin bu değerlendirmeleri ve ulusal yürütmenin bu değerlendirmelere uygun olarak izlediği tarım politikaları tarım çalışanlarının bütünleşme sürecinden olumsuz etkilenmeye devam edeceklerine işaret etmektedir.

Türkiye'nin AB ile bütünleşme sürecinde tarım sektöründe yaşanan büyük çözülüşün yarattığı sorunların bütünleşme sürecinin bir diğer kaybedenleri olan kadınlar arasında yoğunlaştığı ileri sürülebilir. Çünkü tarım sektöründe istihdam edilen nüfusun önemli bir kısmını ağırlıkla ücretsiz ve güvencesiz aile işçileri olarak çalışan kadınlar oluşturmaktadır. Tarım sektöründe yaşanan istihdam da-

ralması doğrudan bu sektörde çalışan kadınların işsiz kalması ve yoksullaşması anlamına gelmektedir (Koray, 2008: 23, 24). Türkiye İstatistik Kurumu'na (tuik.gov.tr) göre 2008 yılında yoksulluk oranları çalışanlarda % 5.93, yevmiyeli çalışanlarda % 28.56, işverenlerde % 1.87, kendi hesabına çalışanlarda % 24.10 oranındayken ücretsiz aile işçisi olarak çalışanlarda % 32.03'le en yüksek seviyededir. Aynı istatistiklere göre bu en yüksek yoksulluk riskine sahip olan tarım sektöründe çalışanlarda yoksulluk oranı 2007 yılında % 32.05 iken bu oranın 2008'de % 37.97'ye yükseldiği tahmin edilmektedir. Kısaca bütün AB ilerleme raporlarında Türkiye'nin önemli bir problemi olarak anılmasına rağmen kadınlar, zihniyet yapılarındaki muhafazakarlaşma, tarım sektöründeki çözülme ve aktif işgücü politikaları ile AB ile bütünleşme sürecinin kaybedenleri arasında yer almaktadırlar.

SONUÇ

Türkiye'nin tam üyelik müzakerelerine başlamasıyla içine girdiği AB ile bütünleşme süreci devletler arasılıktan çok, ulus üstü bütünleşme kuramı ve Avrupalılaşma kavramı ile açıklanabilir özellikler göstermektedir. Uyum süreci ağırlıkla AB mevzuatının ulusal hukuka aktarılması ile yürümekte ve yukarıdan aşağıya doğru bir yön izlemektedir.

Türkiye'nin AB ile bütünleşme süreci diğer üye ülkelerde olduğu gibi Türkiye örneğinde de ulusal yürütmeyi ve idari bürokrasiyi güçlendirmektedir. Bununla birlikte ulusal parlamentonun ve parlamento dışı toplumsal aktörlerin müzakere sürecine katılımları sınırlı kalmaktadır. Fakat aynı zamanda geçmişinde askeri darbeler yaşamış Türkiye'ye özgü olarak uyum sürecinde gerçekleşen demokratik ilerlemelerle parlamento askeri bürokrasi karşısında güçlenmiştir. Bu bağlamda, Türkiye örneği değerlendirilirken yeniden bir parlamenterleşmeden söz edilebilir.

Türkiye'nin Avrupalılaşması sürecinde ekonomik, siyasal, kurumsal ve toplumsal alanda önemli değişim ve dönüşüm süreçleri harekete geçmiştir. Bunlar içinde ekonomik uyum AB'nin ve ulusal yürütmenin siyasi öncelikleri ile örtüştüğü için diğer alanlara kıyasla daha ileri bir aşamaya ulaşmıştır. Yürütme, AB ile bütünleşme sürecini, siyasi önceliklerine ve tercihlerine bağlı olarak biçimlendirmiş, yönlendirmiş ve uyguladığı politikalara meşruiyet sağlamak amacıyla kullanmıştır.

Türkiye'nin AB'ye uyum süreci siyasi, toplumsal ve kurumsal alanda sosyal bir öğrenme sürecini harekete geçirmiştir. Sosyal öğrenme süreci bugüne kadar toplumda egemen olan düşünce ve davranış biçimlerinin değişimini gerektirmektedir. Türkiye'nin üstlendiği birçok yasal düzenlemenin uygulanmasında karşılaşılan siyasi, kurumsal ve toplumsal engeller sosyal öğrenme sürecinin etkili olmadığına işaret etmektedir. Buna bağlı olarak, AB yoluyla demokratik-

leşme sürecinde atılan adımların kalıcı hale gelmesinin sonuç itibariyle ulusal aktörlerin mücadelelerine bağlı olduğu görülmektedir.

Türkiye'nin Avrupalılaşması sürecinden kazançlı çıkan toplumsal kesimleri ekonomik bütünleşmeye paralel olarak sermaye kesimi ile siyasi ve toplumsal elitler oluşturmaktadır. Sürecin kaybeden toplumsal tabakalarını ise, neoliberal ekonomik politikaların ezdiği ücretli çalışanlar, kadınlar, ücretsiz aile işçileri ve diğer işgücü piyasası dışına atılanlar oluşturmaktadır. Bu bağlamda önemli bir küresel neoliberal aktör olan AB'nin Türkiye halkına, ancak Avrupa halklarına "bahşettiği" kadar refah ve demokrasi getireceği ileri sürülebilir.

KAYNAKÇA

abgs. gov.tra, http://www.abgs.gov.tr/index.php?p=6&ı=1 (12. 05. 2010).

abgs.gov.trb, http://www.abgs.gov.tr/index.php?p=40989&l=1 (24. 09. 2010).

abgs.gov.trc, http://www.abgs.gov.tr/index.php?p=43042&l=1 (24.09.2010).

abgs.gov.trd, http://www.abgs.gov.tr/index.php?p=5942&1=1 (11. 05. 2011).

abgs.gov.tre, http://www.abgs.gov.tr/index.php?p=43447 (26.10.2010).

abgs.gov.trf, http://www.abgs.gov.tr/index.php?p=44565&l=1 (15. 10. 2010).

Attac (2007), "Attacs 10 Prinzipien für einen demokratischen EU-Vertrag". http://attac.de/uploads/media/10_Prinzipien_fuer_EU-Vertrag_09.pdf (12.07.2009)

Avrupa Komisyonu Türkiye Temsilciliği (2003), *Avrupa Birliği'nin Türkiye'de Desteklediği Programlar (2003- 2004),* Ankara.

Belge, Burçin (2010), "Erkekler Mayısta 61 Kadın Öldürdü", *bianet*, http://bianet.org/bianet/insan-haklari/122613-erkekler-mayista-16-kadin-oldurdu (09.06.2010).

Bieling, Hans - Jürgen Steinhilber, Jochen (2000), "Einleitung: Theorie und Kritik der europaeischen Integration", Bieling, Hans-Jürgen-Steinhilber, Jochen (Yay.), *Die Konfiguration Europas, Dimensionen einer kritischen Integrationstheorie*, Westfaelisches Dampfboot, Münster, s. 7-22.

Bohle, Dorothee (2000), "EU-Integration und Osterweiterung: die Konturen einer neuen europaeischen Unordnung", Bieling, Hans-Jürgen-Steinhilber, Jochen (Yay.), *Die Konfiguration Europas, Dimensionen einer kritischen Integrationstheorie*, Westfaelisches Dampfboot, Münster, s. 304-330.

Bora, Tanıl (2008), "Der bleierne Russ über dem Abendlande, Das negative Bild vom Westen im Denken der türkischen Konservativen", Ataç, İlker-Küçük, Bülent- Şener, Ulaş (Yay.), *Perspektiven auf die Türkei* (Çev. Harald Schüler), Verlag Westfaelisches Dampfboot, Münster, s. 50-79.

Boratav, Korkut (2009), "Tarımsal Fiyatlar, İstihdam ve Köylülüğün Kaderi", *Mülkiye*, Bahar 2009, Sayı: 262, s. 9-23.

Cohn-Bendit, Daniel (2010), "Müzakerelerde Sürrealist Bir Durum Hakim", Şebnem Karauçak ile yapılmış söyleşi, *Kriter*, Sayı: 54, Aralık 2010, s. 8-12.

Demiroviç, Alex (2004), "Wissenschaft oder Dummheit. Die Zerstörung der wissenschaftlichen Rationalitaet durch Hochschulreform", *Prokla*, *Zietschrift für kritische*

Sozialwissenschaften, 34. Yıl, 137. Band, 2004 Nr. 4, s. 497- 514. http://www.prokla.de (02.06.2010).

Dış Ticaret Müsteşarlığı (2007), *Avrupa Birliği ve Türkiye*, 6. Baskı, Ankara.

DİSK (2010), *8 Haziran 2010 Tarihli Ulusal İstihdam Stratejisi Taslak Raporu'na Dair Görüşlerimiz* (Haziran 2010).

Dürr, Karlheinz (2005), "*Die Europaeisierung der Demokratiebildung*", *Aus Politik und Zeitgeschichte (APuZ),* 36/2005, 5 September 2005, s. 16-20. http://www.bpb.de/publicationen/V9EJH2,0,0,europa.html (04. 05. 2010).

Ekeman, Ebru (1999), *21. Yüzyılın Eşiğinde Avrupa Birliği'nde Ortak Tarım Politikası*, İktisadi Kalkınma Vakfı Yayınları, İstanbul.

Ermagan, İsmail (2009), "EU-Skeptizismus in der türkischen Politik", *Aus Politik und Zeitgeschichte(APuZ),* 39-40/2009, 21 September 2009, s. 15-20. http://www.bpb.de/publikationen/67I56C,0,0,Türkei.html (09. 06. 2010).

Fischer, Joschka (2000), "Vom Staatenverbund zur Föderation-Gedanken über die Finalitaet der europaeischen Integration", http://www.europa.clio-online.de/Portals/_Europa/documents/fska/Q_2005_FS7-09.pdf (17. 05. 2011).

Gill, Stephen (2000), "Theoretische Grundlagen einer neo-gramscianischen Analyse der europaeischen Integration", Bieling, Hans-Jürgen-Steinhilber, Jochen (Yay.), *Die Konfiguration Europas, Dimensionen einer kritischen Integrationstheorie*, Westfaelisches Dampfboot, Münster, s.23-50.

Goetz, Klaus H. (2006), *Europaeisierung der öffentlichen Verwaltung oder europaeische Verwaltung,* http://www.unipotsdam.de/db/ls_regierungssystem_brd/files/goetz_chapter_europ_isierung_der__ffentlichen_verwaltung_2006b.pdf (04. 05. 2010).

Graevingholt, Jörn- Leininger, Julia-Schlumberger, Oliver (2009), "Demokratieförderung: Quo vadis?, *Aus Politik und Zeitgeschichte (APuZ)*, 8/ 2009, 16 Februar 2009, s. 28- 33. http://www.bpb.de/publikationen/6QI19G,0,0,politische_steuerung.html (09.06.2010).

Habermas, Jürgen (2008), *Ach, Europa*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt/ Main.

Karluk, S. Rıdvan (2007), *Avrupa Birliği ve Türkiye*, Beta Basım A.Ş., İstanbul.

Knill, Christoph (2005), "Die EU und die Mitgliedstaaten", Holzinger, K-Knill, C.-Peters, D.-Rittberger, B.- Schimmelfennig, D.- Wagner, W. (Yaz.), *Die Europaeische Union*, Schöning, Paderborn, s.153-180

Kohler-Koch, Beate-Conzelmann, Thomas-Kondt, Michele (2004), *Europaeische Integration-Europaeische Regieren*, Verlag für Sozialwissenschaften, Wiesbaden.

KOM(2009) 533 final), http://ec.europa.eu/trancparency/regdoc/recherche.cfm?CL=de (23. 09. 2010).

Koray, Meryem (2008), *Tarımda Çalışan Kadın İşgücünün Dönüşümü, Arama Toplantısı, 1 Mart 2008, Sunumlar ve Tartışma* (İçinde), İktisadi Kalkınma Vakfı Yayınları N0: 221, İstanbul.

Kramer, Heinz (2004), "Die Türkei im Prozess der Europaeisierung", *Aus Politik und Zeitgeschichte (APuZ),* 9 August 2004, s. 9-17.

http://www.bpb.de/publikationen/358DIV,0,0,Die_Türkei_im_Prozess_der_Europaeisierung (27.05.2010).

Leggewie, Claus (2008), "Privilegierte Partnerschaft, weniger Demokratie?", http://eurozine.com/articles/2008-07-08-leggewie.de.html (14.05.2010).

Leicht, Justus (2004), "EU beschliesst Beitrittsverhandlungen mit der Türkei", http://www.wsws.org/de/2004/dez2004/tuer-d18.shtml (19.03.2010).

Lindstrom, Nicole - Piroska, Dóra (2002), "Slowenischer Weg", Die Politik der "Europaeisierung" in Europas südöstlicher Peripherie, *Prokla, Zietschrift für kritische Sozialwissenschaften*, 32. Yıl, 128. Band, 2002 Nr. 3, s. 421- 439. http://www.prokla.de (02.06.2010).

Mamedov, Eldar (2009), " Adalet ve Kalkınma Partisi Avrupa'dan Nasıl Görünüyor?", *Radikal*, 24. 02. 2010.

Moravcsik, Andrew - Töller, Annette Elisabeth (2007), "Brüssel regiert nicht Deutschland", http://ftd.de/meinung/kommentare/160317.html (21. 09. 2010).

Mütevellioğlu, Nergis - Işık, Sayım (2009), "Türkiye Emek Piyasasında Neoliberal Dönüşüm", Nergis Mütevellioğlu- Sinan Sönmez (Der.), *Küreselleşme, Kriz ve Türkiye'de Neoliberal Dönüşüm*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, s. 159-204.

Nichols, Teo - Suğur, Nadir (tarihsiz), "Türkiye ve Avrupa Birliği, Sendika Üyelerinin Görüşleri, Özet".

Oğuzlu, H. Tarık (2008), "Türk Dış Politikasının Batılılaşma Sürecinde Yaşanan Krizler", *Demokrasi Platformu*, Yıl: 4, Sayı: 13, Kış 2008, s. 59-88.

Özen, Çınar - Yazgan, Hatice (2007), "Zor ya da Zoraki Aday: Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne Tam Üyelik Süreci", Efegil, E-Erol, M.S. (Der.), *Türkiye-AB İlişkileri, Avrupa'nın Genişlemesi, Müzakere Süreci ve Batılılaşma Sorunsalı*, Orion Yayınevi, Ankara, s. 233-280.

Özer, Ahmet (2003), *Tanzimat'tan Bugüne Batılılaşma ve Avrupa Birliği*, Elips Kitap, Ankara.

Reformvertrag von Lissabon, 2008, Prof. Dr. Daniel-Erasmus Khan (Yay.), 6. Baskı, Beck-Texte im dtv, München.

Rehn, Olli (2007), *Avrupa'nın Gelecek Sınırları*, (Çev.O. Şen, H. Kaya), 1001 Kitap Yayınları, İstanbul,

Rittberger, Berthold - Schimmelfennig, Frank (2005), Integrationstheorien: Entstehung und Entwicklung der EU, Holzinger, K-Knill, C.-Peters, D.-Rittberger, B.- Schimmelfennig, D.- Wagner, W. (Yaz.), *Die Europaeische Union*, Schöning, Paderborn, s. 19-80.

Schwarz, Oliver (2004), "Integrationmethoden und –theorien", http://www.europa-reden.de/info/theorie.htm (12. 05. 2011).

Seki, İsmail (2005), "Gümrük Birliği'nin Türkiye'nin Net İhracatı Üzerine Etkileri", 1985- 2003", http://www.tcmb.gov.tr/yeni/iletisim/ismail_seki.pdf?ref=http://jerli.net (09. 05. 2011).

Sevinç, Kader (2009), "CHP'den AB'ye Açık Mesajlar", *Radikal Gazetesi*, 25. 09. 2010.

Schüttpelz, Anne (2008), *"*Die Europaeisierung der Beschaeftigungspolitik in Mittel- und Osteuropa vor dem EU-Beitritt: Anpassungsprozess in Tschechien," http://www.diss.fuberlin.de/diss/servlets/MCRFileNodeServlet/FUDISS_derivate_000000006553/dissschuettpelz.pdf;jsessionid=1EB9BFB706EEB1E638D96C5732131F81?hosts= (22. 09. 2010).

Stiegler, Barbara (2005), "Die Kontroversen um Gender Mainstreaming", U. Behning-B. Sauer (Yay.), *Was bewirkt Gender Mainstreaming?*, Campus Verlag, Frankfurt/New York s. 29-43.

Van Apeldoorn, Bastian (2000), " Transnationale Klassen und europaeische Regieren: Der European Round Table of Industrialists", Bieling, Hans-Jürgen-Steinhilber, Jochen (Yay.), *Die Konfiguration Europas, Dimensionen einer kritischen Integrationstheorie*, Westfaelisches Dampfboot, Münster, s. 189-221.

Wehler, Hans Ulrich (2004), "Verblendetes Harakiri: Der Türkei Beitritt zerstört die EU", *Aus Politik und Zeitgeschichte* (APuZ), 9 August 2004, s. 6-8. http://www.bpb.de/publikationen/358DIV,0,0,Die_Türkei_im_Prozess_der_Europaeisierung (22.09.2010).

tbmm.gov.tra, http://www.tbmm.gov.tr/komisyon/abuyum/ab_anayasa.htm (27.09.2010).

tbmm.gov.trb, http://www.gov.tr/komisyon/abuyum/faaliyet.htm (28. 09.2010)

TİSK, *İşsizlikle Mücadele: Ülke Uygulamaları ve Türkiye İçin Öneriler,* http://www.tisk.gov.tr/yayinlar.asp?sbj=ic&id=3114 (27. 10. 2010).

TOBB, http://www.tobb.gov.tr/haber2.php?haberid=2991 (16. 07. 2010).

Toprak, Binnaz-Bozan, İrfan-Morgül, Tan - Şener, Nedim (2009), *Türkiye'de Farklı Olmak*, İkinci Basım, Metis Yayınları, İstanbul.

tuik.gov.tr, http://tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=4151 (27. 10. 2010).

Tuna, Ş. Günçağ (2009), "Birikim Sürecinde TOBB'un Tarihsel Gelişim Uğrakları", *Praksis*, 2009, Sayı: 19, s.303-336.

tusiad.org.tr, http://www.tusiad.org.tr/tusiad/temsilcilik-ve-burolar/tusiad-ab-brukseltemsilciligi (09. 05.2011).

TÜSİAD (1999), " Avrupa Birliği'ne Tam Üyeliğe Doğru", Yayın N0: TÜSİAD-T/99-12/276, İstanbul.

Vti.bund.de (200), "Auswirkungen eines EU-Beitritts der Türkei", http://www.vti.bund.de/no_cache/de/startseite/vti-publicationen/landforschung-sonderhefte/landforschung-sonderheft-detailseite/Bestellartikel/landforschung-sonderheft-329.html (7. 12. 2010).

Yalvaç, Faruk (2009), "Devlet", Atila Eralp (Der.), *Devlet ve Ötesi*, İletişim Yayınları, İstanbul, s.15-51.

Yeldan, Erinç (2009), "Finans Çağında Eklemlenme Kalıpları: Neoliberal Küreselleşmenin Çevresel Bir Ekonomisi Olarak Türkiye Örneği", Nergis Mütevellioğlu- Sinan Sönmez (Der.), *Küreselleşme, Kriz ve Türkiye'de Neoliberal Dönüşüm*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, s. 129-158.

Resmi Gazete, *25178 sayılı*, 24.07.2003.

Resmi Gazete, *27591 sayılı*, 25.05.2010.